

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ «ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
Навчально-науковий інститут бізнесу і фінансів
Кафедра менеджменту, публічного управління та адміністрування

Конспект лекцій

«ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ»

для здобувачів вищої освіти освітньо-професійної програми
«Менеджмент» першого (бакалаврського) рівня
зі спеціальності D3 (073) «Менеджмент» (денної і заочної
(дистанційної) форми навчання)

м. Кам'янець-Подільський, 2025

Укладач:

Юлія КУЛІЙ-ДЕМ'ЯНЮК

асистент кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування, кандидат економічних наук

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою Закладу вищої освіти «Подільський державний університет»
протокол №4 від «28» травня 2025 р.*

Рецензенти:

Оксана Степанівна ЛАВРУК – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту КПНУ ім. І. Огієнка

Інна Анатоліївна ЦВІГУН – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку, оподаткування та технологій електронного бізнесу ЗВО «ПДУ»

Конспект лекцій з дисципліни «Екологічний менеджмент» для здобувачів вищої освіти освітньо-професійної програми «Менеджмент» першого (бакалаврського) рівня зі спеціальності D3 (073) «Менеджмент» (денної і заочної (дистанційної) форми навчання) / Юлія КУЛІЙ-ДЕМ'ЯНЮК. Кам.-Под.: ЗВО «ПДУ», 2025. 82 с. (3,73 д.а.)

Конспект лекцій «Екологічний менеджмент» призначено для використання здобувачами вищої освіти освітньо-професійної програми «Менеджмент» першого (бакалаврського) рівня зі спеціальності D3 (073) «Менеджмент» (денної і заочної (дистанційної) форми навчання) для засвоєння навчальної дисципліни «Екологічний менеджмент». Розглянуто основні принципи, складові та особливості запровадження системи екологічного менеджменту в Україні та світі. Розглядаються екологічні ризики та управління ними, а також інноваційні рішення у галузі екологічного менеджменту. Приділено особливу увагу методології прогнозування еколого-економічного розвитку підприємства, компанії, регіону.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
Лекція 1. Теоретичні засади екологічного менеджменту.....	6
Лекція 2. Становлення системи екологічного менеджменту.....	13
Лекція 3. Правове та інформаційне забезпечення екологічного менеджменту.....	23
Лекція 4. Система державного екологічного менеджменту.....	34
Лекція 5. Теоретичні засади екологічного аудиту.....	42
Лекція 6. Оцінка впливу людської діяльності на навколишнє середовище за допомогою екологічної експертизи.....	55
Лекція 7. Стандартизація як один з інструментів екологічного менеджменту.....	65
Лекція 8. Теоретичні засади екологічної сертифікації	72
Список використаних джерел	80

ВСТУП

Дисципліна «Екологічний менеджмент» відноситься до обов'язкових компонентів фахової підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю (D3) 073 «Менеджмент».

Курс дозволяє одержати відповідні знання про використання та необхідність застосування екологічного менеджменту в організації виробничої діяльності в Україні та світі.

Предметом курсу є вивчення теоретичних, методичних та практичних аспектів використання екологічного менеджменту в організації управління природокористуванням, екологічного аудиту, стандартизації якості продукції з врахуванням концепції сталого, еколого-економічного розвитку.

Метою навчальної дисципліни «Екологічний менеджмент» є опанування єдиної системи знань з екологічного менеджменту на державному, регіональному та галузевому рівнях.

У результаті вивчення дисципліни здобувач повинен **знати**:

- головні принципи і складові системи екологічного менеджменту;
- особливості запровадження системи екологічного менеджменту в Україні та світі;
- нормативно-правові основи системи екологічного менеджменту на підприємствах та організаціях;
- сукупність ринкових та адміністративно-командних стимулів, що забезпечують усвідомлену зацікавленість ресурсокористувачів;
- екологічні ризики та управління ними;
- інноваційні рішення у галузі екологічного менеджменту;
- методологію прогнозування еколого-економічного розвитку підприємства, компанії, регіону.

По закінченні вивчення дисципліни здобувач повинен **уміти**:

- оцінювати екологічну сталість промислового чи сільськогосподарського підприємства;

- оцінювати ступінь ризику еколого-економічного розвитку певної території;
- готувати сценарій дійових стратегій еколого-економічного розвитку регіону;
- оцінювати системи екологічного менеджменту та основні принципів їх створення;
- впроваджувати інновації в галузі екологічного менеджменту;
- оцінювати інвестиційний менеджмент з урахуванням екологічних аспектів.

Зміст курсу «Екологічний менеджмент» базується на знаннях отриманих під час вивчення дисциплін «Менеджмент та адміністрування», «Державне та регіональне управління», «Регіональний менеджмент».

ЛЕКЦІЯ 1.ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

План

- 1.1 Екологічний менеджмент, мета та завдання.
- 1.2 Об'єкт і предмет екологічного менеджменту.
- 1.3 Принципи і функції екологічного менеджменту.

1.1 Екологічний менеджмент, мета та завдання

Екологічний менеджмент підприємства являє собою частину загальної системи менеджменту підприємства і включає всі традиційні складові системи управління. До них належать: планування роботи, організаційна структура, практична діяльність, розподіл відповідальності, трудові та фінансові ресурси.

Інакшими словами, *екологічний менеджмент* - система екологічно орієнтовного управління сучасним виробництвом.

Незаперечним фактом є те, що будь-яке підприємство, незважаючи на особливості виробництва, пов'язане з навколишнім природним середовищем. На кожній стадії виробництва неминучим є обмін енергією, речовиною та інформацією з навколишнім середовищем. При цьому, промислові підприємства виступають найважливішою ланкою в господарській діяльності суспільства, та мають найвищий негативний вплив на навколишнє середовище, яке виражається, вперш за все, у забрудненні і регресу середовища проживання. Тому, для мінімізації негативного впливу, потрібно забезпечити швидку екологізацію економіки.

Головна *мета екологічного менеджменту* полягає у досягненні максимального рівня забезпечення зниження екологічних навантажень від виробництва при одночасному збереженні рівня виробництва, а також у забезпеченні дотримання підприємствами чинного природоохоронного

законодавства.

Під **екологічним навантаженням** розуміють ступінь впливу господарської діяльності підприємства на навколишнє середовище по кожному екологічному аспекту цієї діяльності.

Екологічне навантаження обчислюється або на одиницю площі (S , га) досліджуваної території, або на душу населення (N , чол.) по даній же території. Частіше за все екологічні навантаження обчислюють за кількістю забруднюючих речовин, що виділяються у навколишнє середовище від усіх джерел на конкретній території за рік:

$$\mathcal{E}_i^N = \frac{\sum M_i}{N}, \quad (1.1)$$

$$\mathcal{E}_i^S = \frac{\sum M_i}{S}; \quad (1.2)$$

де:

$\mathcal{E}_i^N$, $\mathcal{E}_i^S$ – екологічне навантаження забруднюючих речовин у розрахунку на одиницю площі і одну особу населення відповідно;

S - площа даній території;

N - чисельність населення, що проживає на даній території;

$\sum M_i$ - загальна кількість забруднювача, що утворюється на розглянутій території від усіх джерел за певний час.

Щоб розрахувати екологічне навантаження необхідно встановити проміжок часу в рік[1].

Екологічні навантаження - явний результат **екологічних аспектів** господарської діяльності, під якими розуміють будь-яку частину діяльності підприємства, його продукції чи послуг, який може наносити позитивний чи негативний вплив на навколишнє середовище.

Екологічна служба підприємства, яка робить в межах системи екологічного менеджменту фірми, на пряму працює з його екологічними аспектами і як наслідок – сприяє зниженню екологічного навантаження на територію в цілому.

До стадій досягнення мети зменшення екологічних навантажень на територію відносяться задачі, які вирішуються екологічною службою підприємства. Серед провідних завдань можна виділити наступні:

- зниження кількостей твердих, рідких і газоподібних відходів, що формуються на підприємстві в розрахунку на одиницю продукції, що випускається;
- зниження енергоємності виробництва за рахунок більш раціонального використання енергоносіїв.

Зменшити кількість відходів на одиницю випущеної продукції можна за рахунок повнішої переробки сировини, а знизити питомі енерговитрати - через модернізацію технологічного процесу. Отже, система екологічного менеджменту на підприємстві надає увагу проблемам функціонування природоохоронних систем і споруд, і займається вирішенням питань, пов'язаних з основним виробничим та технологічним процесом. Наслідок цього спеціалісти природоохоронної служби підприємства зобов'язані бути не лише обізнаними екологами, але і володіти ґрунтовними знаннями в області, пов'язаної з технологією відповідного виробництва.

Значне застосування різних систем екологічного менеджменту на підприємствах природокористування дозволяє екологізувати економіку в цілому.

Під *екологізації економіки* слід розуміти сукупність управлінських, фінансово-економічних, технологічних заходів, покликаних знижувати екологічні навантаження на навколишнє природне середовище.

Звичайно, що найбільш кардинальний шлях зниження екологічних навантажень - припинення господарської діяльності. Але завданням екологічного менеджменту лишається зменшення екологічних навантажень в рамках існуючого виробництва.

1.2 Об'єкт і предмет екологічного менеджменту

Вперше формулювання «екологічний менеджмент» пролунало на конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку у червні 1992 р. у м. Ріо-де-Жанейро. Саме на цій конференції було введено в дію історичний документ «Порядок денний на XXI століття», де підкреслювалося, що «екологічний менеджмент варто віднести до ключової домінанти сталого розвитку й одночасно до вищих пріоритетів промислової діяльності і підприємництва». В Україні екологічний менеджмент перебуває на етапі становлення. На даний момент не має єдиних загальноприйнятих формулювань екологічного менеджменту.

Екологічний менеджмент, як і менеджмент в цілому, є галуззю людської діяльності і передбачає реалізацію ряду функцій менеджменту з метою розумного використання природно-ресурсного запасу і збереження навколишнього природного середовища.

В Україні термін «екологічний менеджмент» уперше був запроваджений В. Я. Шевчуком, який зауважив що він є складовою загального менеджменту і забезпечує регулювання взаємовідносин між суспільством і навколишнім природним середовищем [2].

Введення на підприємстві екологічного менеджменту зробить умови для екологізації всіх функцій менеджменту, дозволить визначити порядок відносин і сукупність методів регулювання діяльності підприємства, а також державних установ і органів управління, які використовують для своєї роботи природні ресурси та здійснюють охорону навколишнього природного середовища.

Елементи, на які поширена діяльність екологічного менеджменту, є об'єктами менеджменту, що мають просторові та часові межі.

Об'єктом екологічного менеджменту є підприємства різної форми власності, державні та приватні структури, робота яких має відношення до

використання, охорони та відтворення природних ресурсів. До об'єктів екологічного менеджменту відносяться підприємства, установи, державні структури, природоохоронні органи.

Суб'єктом екологічного менеджменту може виступати людина, установа, підприємство, державний орган.

Предметом екологічного менеджменту є система відносин, яка формується між об'єктом і суб'єктом екологічного менеджменту. Предмет екологічного менеджменту - шляхи становлення і розвитку якісно нової ідеології управління природоохоронною діяльністю в Україні [3].

На сьогодні проходить процес трансформації економіки України в екологічно безпечну економіку, пошук шляхів реформування цього напрямку невідривний від механізму реалізації системи екологічного менеджменту.

1.3 Принципи і функції екологічного менеджменту

Становлення екологічного менеджменту та його розвиток відбуваються через дотримання певних принципів. За допомогою цих принципів запроваджуються певні правила і норми, обов'язкові для всіх суб'єктів і об'єктів екологічного менеджменту, вони координують всі аспекти природоохоронної діяльності, відбирають найкращі методи реалізації управління. На створення головних принципів впливає система загальнолюдських пріоритетів та цінностей.

Принципи екологічного менеджменту - правила, відповідно до яких формується, функціонує і розвивається система екологічного менеджменту в цілому.

Основними принципами екологічного менеджменту є:

- право на здорове і продуктивне життя кожної людини в гармонії з природою;
- відповідальність за екологічні наслідки управлінських рішень;

- впровадження екологічних законів в життя суспільства за теорією сталого (збалансованого) розвитку;
- незалежне право кожної держави, відповідно до Статуту ООН, на використання своїх ресурсів навколишнього середовища;
- співробітництво у форматі глобального партнерства усіх країн для збереження, охорони та відновлення потужного й цілісного стану екосистеми Землі;
- розвиток науки курсом обміну науково-технічними знаннями;
- не допущення ризиків, негативних екологічних ситуацій;
- запровадження екологічних інновацій та економічних інструментів екологічного менеджменту тощо [22].

Екологічному менеджменту притаманно виконувати ряд функцій, кожна з яких направлена на подолання характерних проблем екологічного характеру.

Функція екологічного менеджменту - вид діяльності, зумовлений необхідністю поділу праці та спеціалізацією у сфері управління з метою ефективного рішення комплексу екологічних проблем.

Функції екологічного менеджменту можна поділити на групи:

- 1) розроблення, затвердження, реалізація та контроль за дотриманням природоохоронного законодавства;
- 2) контроль за екологічною безпекою;
- 3) організація та проведення природоохоронних заходів;
- 4) узгодження інтересів держави, регіонів, бізнесу, громадськості щодо охорони і розумного використання навколишнього природного середовища.

Перші дві функції втілюються на рівні Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України та його структурних підрозділів, Державних управлінь екологічної безпеки. Впровадження природоохоронних заходів відбувається в масштабах країни, регіонів і окремих підприємств чи

екосистем. Найбільш доречне узгодження інтересів держави, підприємців, населення в кожному населеному пункті чи регіоні держави, позаяк міняться законодавчо-нормативні документи, проходять процеси приватизації, оренди об'єктів довкілля, погіршується його стан.

Беручи до уваги теорії системно-екологічного керівництва та з огляду на функціональність, екологічний менеджмент поділяють на: *глобальний* (вся планета Земля); *регіональний* (територія адміністративних областей); *місцевий* (території адміністративних районів); *об'єктний* (підприємство, ландшафт, сільськогосподарська організація). Рівні екоменеджменту постійно взаємодіють, обмінюються інформацією, розвиваються.

Контрольні питання

- 1 На якій міжнародній конференції вперше було сформульоване поняття «Екологічний менеджмент»?
- 2 Дайте визначення терміну «Екологічний менеджмент».
- 3 Хто з науковців вперше в Україні використав термін «менеджмент» відносно сфери управління природоохоронною діяльністю?
- 4 Назвіть об'єкт екологічного менеджменту?
- 5 Що розуміють під суб'єктом екологічного менеджменту?
- 6 Що є предметом екологічного менеджменту?
- 7 Принципи на яких формується екологічний менеджмент як сучасна ідеологія управління природоохоронною діяльністю.
- 8 Назвіть основні функції екологічного менеджменту.

ЛЕКЦІЯ 2. СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

План

- 2.1 Міжнародний підхід до екологічного менеджменту.
- 2.2 Історичні аспекти розвитку понять ISO та EMAS.
- 2.3 Перспективи впровадження та розвитку екологічного менеджменту в Україні.

2.1 Міжнародний підхід до екологічного менеджменту

Наростання екологічних проблем в різних частинах світу підштовхнуло держави шукати альтернативи виходу з даного складного становища. Зважаючи на різні екологічні проблеми, країни змушені були вступати у багатобічні відносини щодо їх вирішення, часто під патронажем міжнародних організацій, союзів, програм.

Для більшості країн світу первинним пунктом на шляху становлення національної екологічної політики стала Стокгольмська конференція ООН з навколишнього природного середовища (1972 р.). Перший екологічний план дій країн ЄС прийнято в 1973 р. Він містив рекомендації щодо екологізації діяльності в різних галузях економіки країн.

У 1992 р. в Ріо-де-Жанейро відбулася міжнародна зустріч щодо глобальних екологічних проблем. Дана конференція підтвердила згуртованість багатьох країн світу в бажанні вирішення екологічних проблем як на національному, так і міжнародному рівні. Конференція продемонструвала, що не можливо більше розглядати навколишнє природне середовище і соціально-економічний розвиток як дві окремих підсистеми. Своїми рішеннями міжнародна нарада обрала шлях, який спрямований на досягнення головних цілей: «якість життя» людини, висока якість

навколишнього природного середовища та еколого-збалансована економіка[14].

Головна мета розробки міжнародних стандартів менеджменту навколишнього середовища виражається в оцінюванні й покращанні екологічних характеристик діяльності промислових підприємств та створенні умов для доступу населення до екологічної інформації. Запровадження систем менеджменту навколишнього середовища стимулює постійне поліпшення екологічних характеристик діяльності підприємств шляхом:

- розробки та впровадження екологічної політики та екологічних програм;
- постійного об'єктивного й систематизованого оцінювання параметрів роботи всіх підрозділів підприємства;
- надання населенню екологічної інформації про підприємство.

В державах Європи діяльність з розробки стандарту менеджменту навколишнього середовища проводиться з початку 1990-х рр. У рамках опрацювання підходів до створення та посилення єдиного європейського ринку Європейське співтовариство бажає створити жорстку систему екологічного законодавства і контролю за реалізацією його вимог.

Одним із головних лідерів впровадження нових ринкових інструментів менеджменту навколишнього середовища є Великобританія, там в 1992 р. був прийнятий Стандарт у галузі систем менеджменту навколишнього середовища BS 7750, що цілком вписується у правила стандарту якості BS 5750. Він не формулює вимоги до природоохоронної діяльності підприємства, але включає рекомендації, важливі для створення ефективної системи менеджменту навколишнього середовища, для розвитку діяльного екологічного аудиту, що має дати позитивні результати щодо поліпшення екологічних характеристик діяльності організації в цілому. Пізніше до Великобританії долучилися й інші держави, а сам стандарт послуговував основою для підготовки міжнародних документів.

У березні 1992 р. в Європейській співдружності були випущені «Вимоги до екоаудиту». Мета цього документа – створити стимули до запровадження прийомів екологічного аудиту для оцінки діяльності підприємств, причому оцінювання, що включає в себе не лише перевірку щодо виконання вимог природоохоронного законодавства, а й задач власної екологічної політики підприємства. Підготовлені вимоги були у відповідності до п'ятої програми екологічних дій ЄС, що ґрунтується на рекомендаціях доповіді Гру Брундтланд «Наше спільне майбутнє» (1987 р.) і провідних положеннях Хартії бізнесу для цілей стійкого розвитку, що надає перевагу запобіжним заходам і принципам розподілу відповідальності в охороні навколишнього середовища.

Британський стандарт BS 7750. Вперше виданий цей стандарт був у 1992 р. Видавець — Британська організація зі стандартизації (BS (British Standard) — британський стандарт). Він від початку користувався успіхом: був розгорнутий потужний проект впровадження принципів даного нормативу спільно в 200 компаніях Великобританії. Метою цього проекту була як перевірка доцільності викладеного в стандарті підходу, так і початок масового розповсюдження правил екологічного управління, побудованих на кращому досвіді пілотних компаній.

Стандарт включає в себе такі елементи: вимоги до елементів системи екологічного менеджменту; управління із впровадження; керівництво за оцінкою СЕМ.

У 1993 р. фігурували остаточно погоджені й опубліковані вимоги до створення схеми екологічного менеджменту та аудиту; підприємства отримали можливість здобути сертифікат відповідно до EMAS 1995 р., і до липня 2000 р. було сертифіковано 3018 підприємств.

Багато вимог вище згаданих стандартів дуже близькі за змістом. Рахується, що британський стандарт BS 7750 став основою для розробки європейського рекомендаційного документа EMAS. На сучасному етапі

існують підручники і інструкції, що детально відображують кожен крок розробки і запровадження систем менеджменту навколишнього середовища та аудиту відповідно до вимог EMAS.

2.2 Історичні аспекти розвитку понять EMAS та ISO

Абревіатура EMAS перекладається як “Управління навколишнім середовищем і аудит”. Ця схема вперше опублікована була в 1992 р.

Мета системи – удосконалення виробництва для скорочення негативної дії на навколишнє середовище шляхом: розробки екологічної політики; запровадження системи управління; систематичного оцінювання ефективності системи; підготовки Екологічної декларації.

Ці засади практикують в Євросоюзі і не можуть бути повноцінно запроваджені за його межами. Це спричинено тим, що за своїм статусом схема EMAS є приписом Європейського Союзу. Але підприємства країн що не входять до ЄС також мають можливість керуватися цими правилами.

Сфера використання норм така: виробничі підприємства; підприємства енергопостачання; гірничодобувна промисловість.

Специфічна ознака цієї схеми полягає в тому, що в ній не передбачена процедура сертифікації. Документом, що підтверджує виконання нормативу, є Екологічна декларація, яка видається самим підприємством після проходження верифікації. Верифікація – це процес, здійснюваний представниками держави, так званими верифікаторами.

За функціями верифікатори подібні аудиторам, а їх остаточна мета – офіційне підтвердження декларації підприємства. Досить не висока популярність цього стандарту пояснюється через: вузьке географічне поширення схеми і повсюдне ухвалення стандарту ISO 14001. На теперішній час близько 3000 підприємств в Європі впровадили схему EMAS.

Схема EMAS послугувала основою для розробки серії міжнародних стандартів систем менеджменту навколишнього середовища на підприємствах і в компаніях ISO 14000.

Орієнтація системи стандартів ISO 14000 спрямована не на кількісні параметри (обсяги викидів, концентрації шкідливих речовин тощо) і не на технології (вимога не використовувати або використовувати деякі технології). Головним предметом ISO 14000 виступає система менеджменту навколишнього середовища. Типові принципи цих стандартів виявляються у тому, що на підприємстві мають бути введені й дотримані певні процедури, повинні бути підготовлені певні документи та призначено відповідальних за певні галузі екологічно важливої діяльності.

На сучасному етапі в Україні є діючими як стандарти ГОСТ так і п'ять документів ISO 14000, які є перекладами відповідних стандартів:

1. ISO 14001 «Системи управління навколишнім середовищем. Вимоги і керівництво щодо застосування».
2. ISO 14004 «Системи управління навколишнім середовищем. Керівництво за принципами організації і методами забезпечення функціонування».
3. ISO 14010 «Керівництво щодо екологічного аудиту. Основні принципи ISO 1401 і екологічний аудит. Аудит системи екологічного управління».
4. ISO 14012 «Екологічний аудит. Кваліфікаційні вимоги до екологів—аудиторів».
5. Основний документ серії – ISO 14001 – не містить жодних вимог до впливу організації на навколишнє середовище за виключенням того, що підприємство в спеціальному документі має проголосити своє бажання відповідати національним стандартам.

Така природа стандартів зумовлена, з однієї сторони, тим, що ISO 14000 як міжнародні стандарти не мають втручатися у сферу дії національних нормативів.

А з іншої сторони, попередником ISO є суто «організаційний» підхід до якості продукції, за якими, основою досягнення якості є будівництво належної організаційної структури й поділ відповідальності за якість продукції та послуг.

Система стандартів ISO 14000 забезпечує зменшення негативного впливу на навколишнє середовище на двох рівнях:

1. Організаційному – за рахунок покращання екологічної «поведінки» корпорацій.
2. Національному – через створення суттєвого доповнення до державної нормативної бази і складника державної та екологічної політики.

Документи, що належать до системи стандартів, умовно можна поділити на три основні групи:

- принципи створення та використання систем менеджменту навколишнього середовища;
- інструменти екологічного контролю й оцінювання;
- стандарти, орієнтовані на продукцію.

Головним поняттям серії ISO 14000 виступає поняття системи менеджменту навколишнього середовища в організації (підприємстві або компанії). Тому основоположним документом стандарту є ISO 14001 «Специфікації і керівництво щодо використання систем менеджменту навколишнього середовища». Саме відповідність стандарту ISO 14000 і є предметом формальної сертифікації. Решта всіх документів виступають як допоміжні.

Стандарти ISO 14000 є добровільними. Вони не відміняють вимог законодавства, а допомагають визначити яким чином підприємство впливає на навколишнє середовище і на скільки виконуються вимоги законодавства. Організація використовує стандарти ISO 14000 для внутрішніх потреб, наприклад, використання певної моделі системи менеджменту навколишнього середовища або обирати певний формат внутрішнього аудиту цієї системи.

За ідеєю ISO, система сертифікації повинна формуватися на національному рівні. Беручи до уваги досвід таких країн, як Канада, визначальну роль у ході створення національної інфраструктури сертифікації виконують національні агентства зі стандартизації, такі як держстандарт, а також союзи підприємців, торговельно–промислові палати т.д.

Отже, ISO 14000 пред'являє вимоги безпосередньо до системи менеджменту навколишнього середовища. Неминучим є послідовне, поетапне, безперервне поліпшення функціонування цієї системи. Проте, підприємство може отримати сертифікат відповідно до ISO 14000, навіть якщо його технологічні системи й організаційні заходи не забезпечують зменшення негативного впливу на навколишнє середовище.

2.3 Перспективи впровадження та розвитку екологічного менеджменту в Україні

Без докорінної зміни системи управління природоохоронною діяльністю на рівні України неможливо проводити реформування системи управління на макро- і мікро- рівнях. Тобто виникає необхідність в підготовці належного базового підґрунтя (законодавчого, нормативного, економічного), яке б послугувало основою розвитку екологічного менеджменту в Україні.

Реформи економічної системи повинні підсилити не тільки ефективність національної економіки, але і стимулювати ліквідацію субсидій на використання природних ресурсів, а також покращити стан навколишнього середовища через запровадження різних інструментів екологічного менеджменту і екологічного аудиту.

Екологічний менеджмент в Україні має реалізувати такі основні функції:

- впровадити і реалізувати природоохоронне законодавство;
- контроль за екологічною безпекою;

- забезпечити проведення природоохоронних заходів;
- досягнути злагоджених дій державних і громадських органів[11].

З наведених функцій певний успіх спостерігається у перших двох. Під них створена належна організаційна інфраструктура, до неї входять органи екологічної експертизи й екологічної інспекції.

Що стосується підприємств, то однією з причин, яка спонукає їх запроваджувати систему екологічного менеджменту, є зведення до мінімуму витрат на охорону навколишнього середовища. Основними завданнями системи екологічного менеджменту на вітчизняних підприємствах мають стати:

1. На етапі планування екологічної діяльності - виявлення пріоритетних екологічних планів діяльності підприємства, розробка та погодження екологічних цілей, залучення зацікавлених сторін до процесу планування екологічної діяльності підприємства та формування критеріїв оцінки результатів виконання поставлених цілей та задач.
2. Під час обґрунтування екологічної політики - стимулювання керівництва до екологічного менеджменту, розробка робочого варіанту екологічної політики та повідомлення про це персонал та зацікавлених осіб.
3. На стадії управління персоналом - стимулювання персоналу до діяльності в галузі екоменеджменту та організації професійної підготовки фахівців, які відповідатимуть за роботу підприємства в галузі екологічного менеджменту.
4. Під час організації екологічної діяльності - розробка структури системи екоменеджменту, розробка процедур прийому рішень у галузі екологічного менеджменту, призначення осіб, які будуть реалізовувати методичне керівництво роботою та забезпечувати цю діяльність необхідними ресурсами.
5. На стадії аналізу, оцінки результатів екологічної діяльності – здійснюються періодичні аудити системи екологічного менеджменту,

розробляється відповідна звітність, коригується екологічна політика, цілі та задачі підприємства на основі результатів аналізу і вдосконалення реалізації екологічної діяльності[21].

Запровадження системи екологічного менеджменту на виробництві дозволить:

- зменшити використані ресурси та витрати на виробництві за рахунок раціонального споживання сировини, матеріалів та природних ресурсів;
- посилити вмотивованість працівників підприємства;
- досягти високої якості продукції підприємства;
- розширити ринки збуту, через вихід підприємства на зовнішні ринки;
- збільшити ефективність інноваційної діяльності підприємства;
- врегулювати взаємовідносини з державними органами влади, партнерами, споживачами продукції та іншими зацікавленими особами [22].

Отож, головне завдання екологічного менеджменту виражається у пошуку нових напрямів і підходів до вирішення екологічних проблем при виготовленні продукції. Екологічний менеджмент - гарантія здорового навколишнього середовища, основа сталого розвитку як нашої держави, так і світу в цілому. Обґрунтування впровадження системи екологічного менеджменту в іноземних країнах та в Україні значно розходиться: для світу – це бажання підняти свій імідж, конкурентоспроможність, посиливши коло прихильників своєї продукції; в Україні – бажання підприємства отримати в законодавчому порядку систему пільг. Але, ефективно діюча система екологічного менеджменту повинна привести до мінімізації витрат підприємства, та підвищити його конкурентоспроможність.

Контрольні питання

1. У чому проявляється міжнародний підхід до екологічного менеджменту?
2. Що стало початковим пунктом на шляху становлення національної екологічної політики для багатьох країн світу?
3. Які ви знаєте міжнародні урядові та громадські організації?
4. Охарактеризуйте історичні аспекти розвитку понять ISO та EMAS.
5. Хто і коли розробив стандарт BS 7750?
6. Які складові формують систему екологічного менеджменту, відповідно до EMAS?
7. На яких рівнях система стандартів ISO має забезпечити зменшення негативного впливу діяльності людини на навколишнє середовище?
8. Наведіть стандарти що запроваджують екологічний менеджмент.
9. Причини сертифікації за серією стандартів ISO 14000 українськими підприємствам?
10. Наведіть стандарти, які контролюють якість продукції.
11. Назвіть перспективи запровадження екологічного менеджменту в Україні.

ЛЕКЦІЯ 3. ПРАВОВЕ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

План

- 3.1** Нормативно-правове забезпечення екологічного менеджменту.
- 3.2** Інформаційне забезпечення екологічного менеджменту.
- 3.3** Механізми юридичної і економічної відповідальності суб'єктів екоменеджменту.

3.1 Нормативно-правове забезпечення екологічного менеджменту

Екологічний менеджмент зобов'язаний будуватися в чітко регламентованому правовому полі, а неодмінною умовою ефективного його запровадження є відображення повної і достатньої інформації про всі явища і процеси, які підлягають управлінню.

Основоположним документом екологічного законодавства і права є Конституція України, ст. 16 якої визначає, що забезпечення екологічної безпеки та підтримка екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду українського народу є обов'язком держави. Частина 1 ст. 50 Конституції законодавчо закріплює право кожного громадянина на безпечне для життя і здоров'я навколишнє середовище та компенсацію заподіяної порушеннями цього права шкоди. Ці вимоги Конституції є провідними для наступного розвитку і функціонування нормативно-правової бази екологічного законодавства [7].

Метою законодавства є корегування відносин у площині взаємодії суспільства і природи для розумного використання і збереження природних багатств, запобігання шкідливому впливу господарської діяльності, покращення якості довкілля. Роль екологічного права у регулюванні відносин природи і суспільства полягає у запровадженні науково обґрунтованих правил поведінки людини щодо природи, які регламентує законодавство держави,

загальнообов'язкові для виконання і дотримання норми права, права і обов'язки суб'єктів природокористування, законодавчі акти, спрямовані на регулювання охорони і раціонального використання ресурсів тощо.

Законодавчо-правова база системи екологічного менеджменту визначається: Законами України - «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991 р.), «Про природно-заповідний фонд» (1992 р.), «Про охорону атмосферного повітря» (1992 р.), «Про тваринний світ» (2002 р.), «Про оцінку впливу на довкілля» (2017 р.), «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» (1995 р.), «Про управління відходами» (2022 р.), «Про рослинний світ» (1999 р.), «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» (2000 р.), «Про об'єкти підвищеної безпеки» (2001 р.), «Про екологічну мережу України» (2004 р.), «Про екологічний аудит» (2004 р.); кодексами України - Лісовим (1994 р.), Водним (1995 р.), Земельним (2002 р.), Податковим (2011 р.), Про надра (1994 р.), Цивільного захисту України (2013 р.). За останні роки в нашій державі стали чинними більше 16 основних природоохоронних законів, 40 двосторонніх міжнародних угод, 20 природоохоронних конвенцій регіонального та глобального характеру, що підтверджує те, що держава докладает зусиль для збереження екологічної рівноваги країни.

У галузі екологічного законодавства перш за все необхідно вирішити такі **завдання**:

- синхронізувати українське законодавство (у т. ч. екологічне) з вимогами світового та європейського;
- змінити та доповнити діючі закони і кодекси;
- підготувати нові закони (наприклад, щодо екологічної освіти, екологічного страхування);
- підготувати проекти підзаконних актів (наприклад, положення про екологічне ліцензування);
- створити дієвий економічний механізм дотримання екологічних прав громадян і суспільства [6].

Юридичні механізми екоменеджменту повинні допомагати врегульовувати відносини у природоохоронній сфері за рахунок застосування оперативних заходів, стимулюючих, примусових, запровадження юридичної відповідальності за пнедотримання екологічного законодавства.

Участь України у міжнародному правовому регулюванні екологічного законодавства відображається у ратифікації Верховною Радою міжнародних конвенцій на рівні ООН, ЄС, підписанні багатосторонніх угод з іншими державами де надавались би пріоритети міжнародним еколого-правовим нормам під час гармонізації екологічного законодавства України з принципами розвитку світового об'єднання.

3.2 Інформаційне забезпечення екологічного менеджменту

Інформаційні процеси є не від'ємною частиною управління будь-якою соціально-економічною системою, підприємством, регіоном, країною, адже саме інформація є з'єднувальною ланкою управління, яка постійно вдосконалюється, розвивається, змінюється та розглядається як один з важливих ресурсів розвитку суспільства.

Новітнє постіндустріальне суспільство стрімко набуває ознак, які дають основи вважати його інформаційним. Більшість вчених вважають, що саме збільшення ролі і значення інформації спричинить формування екологічно зорієнтованої людини, а на зміну еволюції прийде коеволюція (обопільний розвиток) людства та природи. За теперішніх умов усі сфери економіки, виробництва, політики, споживання, побуту, науки, екології використовують інформацію, вона є предметом симпозіумів та дискусій, метою, яку бажають досягти, засобом досягнення цілей тощо.

Отож, ***інформація*** - це дані про події, явища, що відбувалися чи відбудуться, які людина спроможна сприймати безпосередньо чи за допомогою різних засобів.

Інформації притаманні такі *властивості*:

- обмін і використання, зазвичай не зменшуючи кількість інформації;
- основою інформації є матеріальні процеси, завжди існує її матеріальний носій (людина, електронний носій, папір);
- можливість накопичення;
- наявність якісних і кількісних характеристик;
- існування інформації характеризується її використанням, динамікою, накопиченням, обробкою тощо;
- можливість тиражувати та передавати на відстань практично миттєво за допомогою Інтернету тощо [1].

Розвиток, вдосконалення суспільства та його вплив на довкілля у просторі та часі формує різноманітність інформації. Інформації притаманна певна системність, тобто для її одержання та обігу необхідний об'єкт (джерело інформації) та суб'єкт, який спроможний сприймати її. З огляду на це інформація є незмінним елементом ефективного управління як у сфері виробництва, так і в галузі охорони навколишнього середовища. Наприклад, щоб визначити ціль і курс вирішення конкретного питання, необхідно володіти необхідним обсягом інформації про стан довкілля. Після прийому рішення управлінець готує процес виконання, при цьому до підлеглих доводиться рішення, що і є документованою інформацією. Менеджер здійснює контроль за виконанням робіт, про що повідомляє вищому керівництву, передаючи управлінську інформацію.

Діяльність системи (підприємства, організації, екосистеми, заповідної території) утворює інформацію про її стан що змінюється, тому, необхідно збирати, систематизувати, обробляти системи даних для отримання відомостей, потрібних для управління.

Процеси, що відбуваються з інформацією постійно вдосконалюються і доповнюються. Обсяги інформації весь час нагромаджуються, окрема її частина втрачає свої корисні властивості з появою нових даних (інформацією

вважають готові, оброблені дані, а сукупністю даних - факти, цифри, що потребують оброблення).

Потоки інформації - комплекс повідомлень, які неупереджено відображають розвиток господарських і природних процесів, що передаються каналами зв'язку для реалізації управління. Ці потоки можуть бути прямими (від підсистеми управління до керованої підсистеми, наприклад завдання, нормативи) і зворотними (від керованої підсистеми до керуючої, наприклад, інформація про факт виконання завдання).

Рис. 3.1. Класифікація інформації

Інформація для процесу екологічного управління має двояке значення. З однієї сторони, стабільне збільшення потоку інформації породжує труднощі

при її обробці та управлінні, з іншої – через збільшення обсягу інформації збільшується можливість поліпшення виробництва на основі отримання повної картини забруднень або впливу об'єкта на довкілля (як правило, чимале значення для цього відіграє екологічний моніторинг, аналітичний контроль, експертиза тощо).

Класифікацію інформації наведено на рисунку 3.1.

За значенням виділяють *планову, контрольну і звітну* інформацію. За природою та призначенням планова інформація не розходиться у різних сферах економіки та екології, а контрольна інформація в екологічній сфері може бути представлена розмірами гранично допустимих викидів і скидів, гранично допустимими концентраціями шкідливих речовини в повітрі, нормативними документами (ДСТУ, ГОСТ, ДСТУ 180) тощо. Звітну інформацію в сфері охорони природного середовища подають у формах статистичної звітності: 2 ТП «Водгосп», 2 ТП «Повітря» та ін.

За часом отримання інформація поділяється на *постійну, тимчасову і періодичну*. В екологічному менеджменті застосовують усі ці види інформації. Відповідно використовується різна за періодом дії інформація: *постійна, періодична, довгострокова*. Джерелом даних є *первинна* інформація, але, як правило, в процесі прийняття рішень користуються уже *опрацьовану*.

Джерела інформацію поділяють за типом на *вхідну, вихідну, внутрішню і зовнішню*. У менеджменті ці типи інформації використовують комплексно. В екологічному менеджменті, через різноманітність своєї діяльності, відбувається поділ інформації за характером праці на *законодавчу, статистичну, бухгалтерську, довідкову, інформацію щодо різних процесів*. Інформацію за її причетністю до об'єкта систематизують також як *змістовну, організаційну, функціональну*. За змістовною ознакою інформацію розподіляють у відповідності до об'єктів відображення: водні, земельні, лісові ресурси; засоби вимірювальної техніки, стану довкілля тощо. Помітною

ознакою інформації в екоменеджменті є її організаційна ознака – регламентація за складом показників, точністю, періодичністю, термінами передавання відповідно до вимог системного підходу в галузі охорони навколишнього середовища, що представлені в стандартах серії ДСТУ 180 14000 «Управління навколишнім середовищем». Функціональна інформація є притаманною будь-якій з функцій менеджменту (встановлення мети, планування, організації, контролю). До наприкладу, для прийняття рішення про визначення нової мети або планування випуску нової продукції виникає необхідність в інформації про кон'юнктуру ринку, запити споживачів, сучасні технології виробництва, потребу в енергоспоживанні для виготовлення нової продукції тощо.

Для організації управлінських процесів потрібно забезпечити раціональний взаємний зв'язок між плановою, обліковою, контрольною та координаційною інформацією.

Інформація має відповідати таким вимогам: достовірність надходження, оперативність, повнота. Правило точності передбачає, що інформація має правдиво відображати природні явища, процеси, закономірності. Процеси навколишнього природного середовища є не стабільними в просторі та часі, тому реалізувати цю вимогу складно, іноді неможливо. Від періоду отримання та оперативності залежить надходження інформації до об'єкта управління. Це особливо актуально при керуванні проблематичними екологічними ситуаціями у разі загрози екологічної катастрофи тощо.

Адміністративна інформація зазнає певних операцій: обробка, зберігання, перетворення, передача, оцінювання, використання, знищення. Особливо важливе значення має стадія передачі екологічної інформації, обмін між належними інстанціями за допомогою сучасних засобів зв'язку. Обробку та зберігання інформації найкраще реалізовувати за допомогою сучасних комп'ютерних систем, які дають можливість в короткий термін одержати необхідну інформацію та передати її іншим користувачам. Новітнє технічне

обладнання чимало допомагає в роботі управлінського персоналу, але оцінити, точно використати, трансформувати інформацію може лише суб'єкт управління - людина.

До основних принципів теперішніх інформаційних систем належать:

- повнота інформаційного забезпечення;
- забезпечення системи математичним апаратом;
- пристосованість систем до методів управління, запитів користувача.

Загального використання набули інформаційно-аналітичні, інформаційно-довідкові (моніторингові), інформаційно-дорадчі системи.

Ступінь сучасних інформаційних технологій відзначається складом загальнодоступних баз даних, що безперервно виникають та вдосконалюються, цінними є можливість доступу до таких технологій, інтенсивність їх використання. Поєднання комп'ютерів, сучасного лабораторного обладнання, необхідного фінансування природоохоронних заходів, супутникового зв'язку дає можливість створювати та передавати бази даних, потрібних для управління природним середовищем на різних рівнях.

3.4 Механізми юридичної і економічної відповідальності суб'єктів екоменеджменту

Виникнення економічної відповідальності суб'єктів господарювання у галузях природокористування та охорони навколишнього природного середовища пов'язано з отриманням ними незалежності згідно прийнятих законів про власність, приватизацію державного майна, діяльності підприємства, оренду тощо. Ці нормативні документи встановлюють законодавчі засади щодо володіння, користування, розпоряджання виробничими засобами та природними ресурсами. Через послаблення ролі держави в регулюванні підприємницької діяльності і, відповідно, зростання незалежності підприємств в умовах економічної та екологічної кризи росте

актуальність і практичне значення утворення механізму економіко-правової відповідальності у природокористуванні та охороні довкілля.

Економіко-правовий механізм екологічної відповідальності - система економічних зв'язків і відносин, закріплених за ними організаційно-економічних і правових норм, які виникають і функціонують у галузі природоохоронної діяльності [6].

З переходом до платного природокористування починаються формуватись економіко-правові відносини, вони мають ґрунтуватись на наступних *принципах*: рівність в економічній і юридичній відповідальності підприємств, незалежно від власності та форм господарювання; досягнення рівноваги економічних, екологічних і соціальних аспектів господарської діяльності; відповідальність на всіх рівнях.

Організаційно-економічний механізм екологічної відповідальності – комплекс форм і методів регулювання та обмежень у системі еколого-правового контролю за природокористуванням, що базуються на адміністративних і економічних методах управління.

Основою сталого розвитку суспільства є злагоджений механізм екологічної відповідальності.

Механізм екологічної відповідальності - впорядкована система законодавчо-нормативних положень та заходів щодо її реалізації, що має забезпечити захист екологічних, соціально-правових та економічних інтересів суспільства, суб'єктів господарювання та будь-кого громадянина.

Державне регулювання користування природними ресурсами варто доповнювати розширенням прав місцевих органів влади, уряду необхідно заохочувати їх ініціативу і зацікавлення в комплексному вирішенні питань охорони довкілля. Для раціонального використання природних ресурсів необхідно: забезпечити наявність державних, громадських, неформальних екологічних організацій, установ, рухів; робота незалежних ЗМІ; забезпечити екологічну грамотність населення, керівників, підприємців; розвиток

економіки та ін.

Екологічним і юридичним підґрунтям функціонування й удосконалення механізму відповідальності за екологічні порушення є конституційно закріплені права власності на землю, природні ресурси, майно.

Система механізмів екологічної відповідальності виконує функції стимулювання та компенсації.

Стимулююча функція проявляється в тому, що доцільніше і ефективніше запобігати негативному впливу антропогенних факторів, ніж ліквідовувати і компенсувати екологічну шкоду. Ця функція вважається основою екологічної відповідальності в природокористуванні через необхідність екологізації суспільного виробництва. Провідна роль за таких умов має відводитись прямим економічним стимулам.

Компенсаційна функція – відшкодування завданих еколого-економічних збитків, що включають втрачену вигоду, і є необхідною передумовою поступального розвитку ринкових відносин.

До екологічних прав людини належить право на якісне середовище проживання, захист здоров'я від небезпечного впливу, доступ до інформації про стан складників довкілля тощо, а функція компенсації покликана їх забезпечувати, її можна виконувати якщо є наявна необхідна інформація. Створюють інформаційну базу показників збитку, далі переводять їх у вартісні показники. Винуватих у втратах притягають до адміністративно-правової відповідальності.

Отже, економіко-правова відповідальність в екологічному менеджменті може проявлятися у вигляді різних втрат, санкцій у вигляді збитків, відповідальності за порушення, а також економіко-правових заходів, таких як конфіскація, обмеження або призупинення діяльності за порушення правил природокористування тощо.

Для побудови орієнтованого на екологію механізму економічної і юридичної відповідальності необхідне здійснення єдиного економічного

впливу через судово-арбітражні органи, системної дії правового механізму відповідальності за порушення норм розумного природокористування. Єдиний механізм економіко-правової відповідальності знаходиться на стадії створення. У міру свого покращення він має формувати економічну інфраструктуру екологічної спрямування, тверді загальні правила, норми, нормативи, законодавчо-правове поле, методичне забезпечення законодавчих актів, методики визначення розміру збитків; допомагати в налагодженні діяльності органів контролю (система моніторингу, екоекспертиза, екоаудит).

Контрольні питання

- 1 Дайте аналіз правовому забезпеченню екоменеджменту в Україні.
- 2 Назвіть мету законодавчо-правового підґрунтя системи екологічного менеджменту в Україні.
- 3 Завдання що необхідно реалізувати у галузі екологічного законодавства в найближчий час.
- 4 Дати характеристику інформаційному забезпеченню екоменеджменту.
- 5 Розкрийте сутність поняття «інформація».
- 6 Властивості що притаманні інформації.
- 7 Що являють собою потоки інформації?
- 8 Ознаки за якими класифікують інформацію.
- 9 Які вимоги висуваються до інформації?
- 10 Які важливі принципи сучасних інформаційних систем Ви знаєте?
- 11 Розкрити механізми правової і економічної відповідальності суб'єктів екологічного менеджменту.
- 12 На яких принципах ґрунтується побудова економіко-правових відносин?
- 13 Сутність механізму екологічної відповідальності.

ЛЕКЦІЯ 4. СИСТЕМА ДЕРЖАВНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

План

- 4.1 Загальна характеристика державного екологічного менеджменту.
- 4.2 Мета, функції та завдання державного екологічного управління.
- 4.3 Органи що здійснюють загальне державне управління в екологічній сфері.

4.1 Загальна характеристика державного екологічного менеджменту

Державне управління охороною навколишнього природного середовища спрямоване на узгодження вирішення екологічних питань із загальнодержавними інтересами у функціонуванні та розвитку економіки та суспільства

Державний екологічний менеджмент - суспільні зв'язки, які виникають під час функціонування державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, спрямованих на охорону та ефективне використання природного середовища, дотримання законодавства в сфері екології та екологічної безпеки, попередження правопорушень, захист екологічних прав громадян та забезпечення стійкості системи у випадку зовнішнього впливу [9].

У зв'язку з принципами теорії біотичного регулювання довкілля важливою метою державного екологічного менеджменту є нейтралізація впливу деградації довкілля, викликаній економічним ростом (покращання ефективності використання природних ресурсів).

Функції державного екологічного управління виконуються на різних рівнях – територіальному, галузевому та міжгалузевому – з урахуванням норм і вимог міжнародного співробітництва у всіх сферах народного господарства країни.

4.2 Мета, функції та завдання державного екологічного управління.

Державне екологічне управління спрямоване на раціональне використання всіх видів природних ресурсів та забезпечення охорони довкілля у рамках екологічної політики держави щодо екологорівноваженої діяльності суспільства по відношенню до навколишнього природного середовища.

Метою державного екологічного менеджменту є попередження виснаження природного потенціалу, успішне досягнення узгодження в екологічному, економічному і соціальному розвитку, контроль щодо вимог екологічної безпеки, раціонального використання природних ресурсів, запровадження принципів охорони навколишнього середовища в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Екологічний менеджмент повинен забезпечувати виконання вимог і норм, щодо обмежування шкідливого впливу забруднюючих речовин на навколишнє середовище, організовувати взаємодію між виконавчими та законодавчими гілками влади, впроваджувати дієві економічні механізми екологічного регулювання, сприяти узгодженості дій державних і громадських органів у сфері охорони навколишнього середовища тощо.

Стратегічними завданнями *державного екологічного менеджменту* є пристосування загальних функцій управління державою під екологічні потреби, зокрема покращення екологічної ситуації у всіх регіонах; регулювання використання природних ресурсів; екологічне оздоровлення і відновлення порушених екосистем; забезпечення екологічної безпеки всіх сфер життєдіяльності; досягнення екологоорієнтованого функціонування економічної і соціальної сфер; збереження і розширення біологічного та ландшафтного різноманіття; введення на законодавчо-нормативному рівні системно-екологічного підходу до комплексного вирішення потреб держави;

забезпечення чіткої відповідальності за порушення природоохоронного законодавства та стимулювання енергозберігаючого й екологічного господарювання тощо [22].

Мета і завдання у державному екологічному менеджменті досягаються шляхом упровадження запланованих заходів у відповідності до Концепції сталого розвитку, екологічної політики та національної екологічної стратегії. Головними пріоритетними напрямками національної екологічної стратегії є екологізація всіх галузей діяльності населення у контексті національної безпеки через поліпшення законодавчо-нормативної бази, адаптація екологічного законодавства і стандартів з огляду на всесвітні тенденції глобалізації та конкуренції; формування екологічно збалансованої системи природокористування; стабілізація та покращення екологічної ситуації в усіх регіонах держави тощо.

Державна система екологічного управління діє відповідно до Законам України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про охорону атмосферного повітря», «Про оцінку впливу на довкілля» та ін., кодексами, які забезпечують правову регламентацію функцій контролю, охорони, планування, використання тощо. Система управління державною екологією постійно розвивається та покращується в плані методології та функціональності.

Під поглибленням системно-методологічного підходу розуміють створення нових механізмів екологічного управління, які відповідають механізму біотичного регулювання навколишнього середовища та принципам екологічно збалансованого розвитку.

Система державного екологічного менеджменту повинна виконувати наступні *функції*:

- регулювання на законодавчому рівні головних напрямів екологічної політики;
- створення та розширення нормативно-правової бази для регулювання

відносин в галузі;

- планування використання і забезпечення якості довкілля;
- впровадження державної екологічної політики на всіх рівнях з урахуванням екологічної стійкості;
- контроль за дотриманням вимог законодавства щодо охорони довкілля;
- управління природними ресурсами, їх розподіл та використання;
- нормування антропогенного впливу на екологічні об'єкти;
- моніторинг та аналіз інформації про стан навколишнього середовища;
- стандартизація методик, правил, вимог, нормативів у галузі використання та охорони довкілля;
- сертифікація продукції, послуг та об'єктів довкілля у рамках глобальних процесів глобалізації, стандартизації та підтвердження відповідності;
- екологічна освіта, тобто виховання і забезпечення суспільства фахівцями для вирішення екологічних проблем;
- інформування населення, органів влади, бізнесу, підприємств про стан довкілля тощо [15].

Отже, сутність управління у сфері охорони навколишнього природного середовища полягає у реалізації функцій регулювання, нагляду, планування, прогнозування, експертизи, дослідження, контролю та ін.

4.3 Органи що здійснюють загальне державне управління в екологічній сфері.

Залежно від розмірів об'єктів і рівня суб'єктів екологічного управління виділяють макро- і мікроекологічне управління. Макроекологічне управління поширюється на навколишнє середовище держави і регіону, екосистеми морів, водогосподарські басейни, лісові ресурси Полісся і Карпат, природні

ресурси загальнодержавного значення тощо.

Центральні та регіональні органи влади, а також органи екологічного управління здійснюють макроекологічне управління. Вони повірені приймати рішення щодо держави в цілому, регіонів та галузей економіки тощо.

Мікроекологічне управління здійснюється на території районів, підприємств, окремих природних об'єктів (заповідники, водні об'єкти, земельні ділянки тощо). Виконавчі структури, органи місцевого самоврядування та органи екологічного управління здійснюють мікроекологічне управління.

Наявні рівні державного менеджменту поділяються відповідно до адміністративно-територіального устрою держави: національний (територія всієї країни), регіональний (територія адміністративної області, АР Крим, м. Київ та м. Севастополь); об'єктний (підприємство, об'єкт навколишнього природного середовища).

Органи державного управління - це органи державної виконавчої влади, які, крім загальнодержавного управління, виконують функції, пов'язані з формуванням і забезпеченням правових основ регулювання взаємовідносин, здійснюють контроль за дотриманням законодавства, включаючи екологічне регулювання. До органів загального державного управління належать: Президент України; Верховна Рада України; Рада національної безпеки та оборони України; Кабінет Міністрів України; обласні державні адміністрації; Київська міська державна адміністрація; районні державні адміністрації в м. Києві [21].

Президент України є гарантом національної, у т. ч. екологічної безпеки. Він приймає рішення, у разі необхідності, про запровадження в Україні або на окремих її територіях надзвичайного стану, може оголосити зонами надзвичайної екологічної ситуації окремі місцевості тощо. Стратегічні напрями переходу України до сталого розвитку знаходяться в компетенції Президента.

Верховна Рада України встановлює основні принципи внутрішньої і зовнішньої екологічної політики, готує і приймає нормативно-правові акти, встановлює правила використання природних ресурсів, повноваження суб'єктів урядового управління природоохоронною діяльністю тощо.

Рада національної безпеки та оборони України подає пропозиції Президенту України щодо виконання внутрішньої і зовнішньої політики у сфері екологічної безпеки, координує та контролює діяльність, яка забезпечує екологічну безпеку, визначає майбутні національні інтереси України у галузі екологічної безпеки.

Кабінет Міністрів України відповідає за здійснення державної екологічної політики, управління галуззю охорони довкілля, розробку та впровадження загальних екологічних програм, координацію роботи міністерств і виконання міжнародних нормативно-правових актів у галузі екології. У підпорядкуванні Кабміну знаходяться міністерства та державні агентства, служби та інспекції у галузі охорони довкілля. Всі ці установи утворюють систему управління - організаційну структуру, що об'єднує різні складові, спрямовані на досягнення спільної мети та виконання відповідних функцій.

Управління охороною довкілля здійснюється через спеціалізовані державні, самоврядні та громадські інституції, які мають повноваження на виконання різноманітних функцій у цій галузі, таких як організаційно-розпорядчі, координаційні, контрольні, управлінські та інші спеціальні завдання.

Структура управління у галузі охорони довкілля наведена на рисунку 4.1.

Рис. 4.1. Структура управління у галузі охорони НПС

Органи, які забезпечують управління у сфері охорони природного середовища поділяють на групи. До *першої* групи відносять ті структури, що мають прямий чи непрямий контроль над використанням певних видів природних ресурсів у межах своєї компетенції або своєю діяльністю впливають на навколишнє середовище: Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство економіки України, Міністерство

оборони України, Міністерство енергетики України, Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру, Державна служба геології та надр Державне агентство України з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм, Державне агентство лісових ресурсів України та ін.; до *другої* - органи, діяльність яких пов'язана із попередженням або усуненням негативних наслідків техногенних впливів, порушень норм екологічної безпеки Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Державна служба України з питань праці та ін.; до *третьої* - органи спеціального функціонального управління: Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України та ін.; до *четвертої* - органи спеціалізованого галузевого управління: Державна екологічна інспекція, Державна служба геології та надр та ін.

Контрольні питання

- 1 Дайте визначення державного екологічного менеджменту.
- 2 Мета державного екологічного менеджменту.
- 3 Головні завдання державного екологічного менеджменту.
- 4 Які стратегічні завдання державного екологічного менеджменту?
- 5 Які функції виконує система державного екологічного менеджменту?
- 6 Розкрийте сутність макроекологічного управління.
- 7 Розкрийте сутність мікроекологічного управління.
- 8 Хто відноситься до органів загального державного управління?
- 9 Охарактеризуйте структуру управління галузі охорони довкілля.

ЛЕКЦІЯ 5. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЧНОГО АУДИТУ

План

- 5.1 Поняття екологічного аудиту.
- 5.2 Типи екологічного аудиту.
- 5.3 Завдання, принципи та критерії екологічного аудиту.
- 5.4 Міжнародні аспекти екологічного аудиту.

5.1 Поняття екологічного аудиту

Для нашої держави поняття "екологічний аудит" є відносно новим, в той час як в європейських країнах його запровадили вже 20-30 років тому. Це поняття є складним та має багато аспектів. Воно взаємопов'язане з такими поняттями як еколого-економічна політика, екологічний менеджмент, екологічна безпека, конкурентоспроможність, інвестиційна діяльність, маркетинг.

Найближчі українські терміни, що еквівалентні терміну "екологічний аудит" можуть бути такі як "екологічне обстеження" або "екологічний огляд". Екологічний аудит визначає екологічний стан підприємства, його здатність до самоочищення та вироблення екологічно чистої продукції, яка сприятиме привабленню інвестицій для розвитку.

Екологічний аудит - це документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи управління навколишнім природним середовищем та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту [24].

Метою проведення екологічного аудиту є забезпечення в процесі

господарської та іншої діяльності дотримання законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Таблиця 5.1

Відмінності між екологічною експертизою, інспекцією та аудитом

Форми контролю	Функції	Джерела фінансування	Об'єкти контролю	Суб'єкти контролю
Екологічна експертиза	Державні, природо-охоронні, проведення екологічних досліджень	Державний та місцевий бюджети	Проекти, документація, об'єкти будівництва, господарські рішення	Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів, Міністерство охорони здоров'я, громадські організації, органи місцевої влади
Оцінка впливу на НПС	Державні, природо-охоронні, прогнозування і оцінка відповідності проектів	Державний та місцевий бюджети, кошти замовників	Проектні рішення, інвестиційні пропозиції, програми, громадські рішення	Державні та приватні підприємства, що мають ліцензії для розробки ОВНС
Екологічна інспекція	Державні, природо-охоронні, з проведення екологічних досліджень	Державний бюджет, відрахування	Земля, водні ресурси, надра, повітря, рослинний світ, тварини, території ПЗФ, підприємства	Державна екологічна інспекція, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, прокуратура, спеціально уповноважені державні органи в галузі охорони НПС
Екологічний аудит	Незалежні, еколого-інвестиційні, природо-охоронні	Кошти замовника	Інвестиційні і приватні програми та проекти, кредитні	Ліцензовані, незалежні екоаудиторські фірми, екоаудитори

Відносини у галузі екологічного аудиту в Україні регулюються, крім Закону «Про екологічний аудит», Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», іншими законодавчими актами та державними стандартами України. Для зменшення негативного впливу людської та технічної діяльності на довкілля в Україні введено різноманітні форми державного контролю та перевірок щодо відповідності вимогам

охорони навколишнього природного середовища, зокрема такі як екологічна експертиза, оцінка впливу на навколишнє природне середовище (ОВНПС), екологічна інспекція та екологічний аудит.

У таблиці 5.1 відображено відмінності між екологічним аудитом, екологічною експертизою, екологічною інспекцією та оцінкою впливу на навколишнє природне середовище (ОВНПС).

Екологічний аудит проводиться на підставі договору між замовником та виконавцем, укладеного відповідно до вимог Закону «Про екологічний аудит» та інших нормативно-правових актів.

Виконавці екологічного аудиту зобов'язані нести встановлену законом та договором відповідальність перед замовником за виконання передбачених угодою обов'язків та достовірність результатів екологічного аудиту.

При проведенні обов'язкового екологічного аудиту, замовником якого є зацікавлений орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування, договір укладається після письмового погодження з керівником або власником об'єкта екологічного аудиту.

Об'єктами екологічного аудиту (рисунки 5.1) є:

- підприємства, установи, організації;
- система управління навколишнім середовищем;
- інші об'єкти, згідно з законами [3].

Об'єктом екологічного аудиту може бути перевірка діяльності підприємства в частині дотримання ним нормативно-правових актів у галузі охорони навколишнього середовища.

Суб'єктами екологічного аудиту є:

- замовники;
- виконавці екологічного аудиту.

Замовниками екологічного аудиту є:

- органи виконавчої влади;
- органи місцевого самоврядування;

- керівники або власники об'єктів екологічного аудиту;
- юридичні та фізичні особи [3].

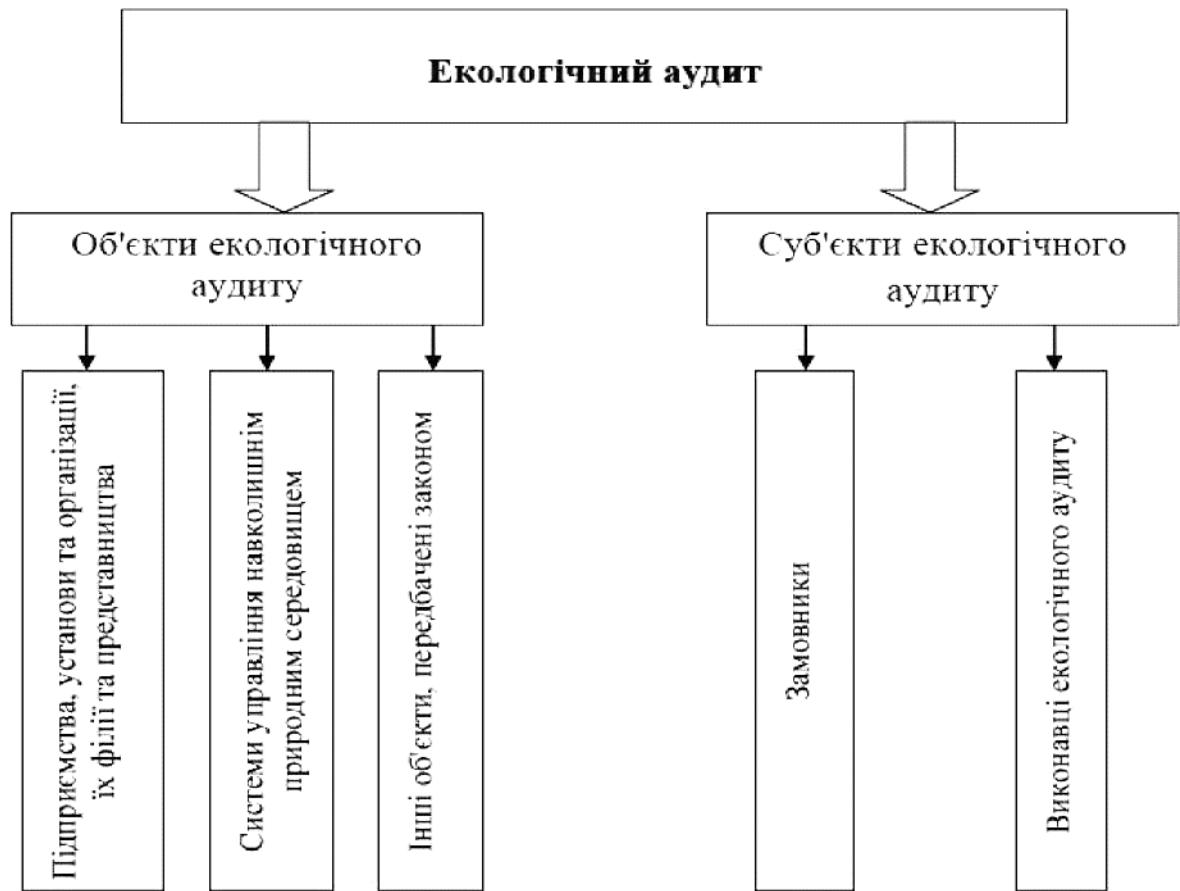

Рис. 5.1. Об'єкти та суб'єкти екологічного аудиту

Виконувати екологічний аудит може юридична чи фізична особа (екологічний аудитор), кваліфікована щодо здійснення екологічного аудиту відповідно до вимог Закону «Про екологічний аудит». Еколого-аудиторська робота включає проведення екологічного аудиту, а також його правове, методичне, організаційне, консультативне та інші види забезпечення.

Екологічний аудит може проводитись на замовлення наглядових органів, владних структур як процедура контролю або у відповідь на запит, що надійшов, наприклад, від громадських організацій. Екологічний аудит може здійснюватись і власником підприємства як звичайний елемент управління для оцінки можливих витрат під час екологічного страхування.

5.2 Типи екологічного аудиту

Екологічний аудит як один із основних складових системи екологічного управління націлений на підвищення її ефективності шляхом оцінки діяльності і проводиться для контролю забезпечення дотримання природоохоронного законодавства в процесі господарської діяльності.

Залежно від об'єкта аудиту визначається його тип, зміст необхідної інформації, досвід і кількість фахівців, які залучаються.

Екологічний аудит може бути **обов'язковим і добровільним**.

Обов'язковий аудит є аудиторською перевіркою, яка проводиться за певної періодичності для об'єктів, організацій та видів діяльності, перелік яких затверджений на національному рівні уповноваженими органами. Обов'язковий аудит є зовнішньо вмотивованою діяльністю. Замовниками обов'язкового екологічного аудиту можуть виступати спеціально уповноважені державні органи (наприклад, Міністерство захисту природи, Прокуратура при розгляді позовів до порушників природоохоронного законодавства), інвестори, громадськість.

Обов'язковий екологічний аудит проводиться (рисунки 5.2):

- при виконанні міжнародних зобов'язань у галузі охорони навколишнього середовища;
- за вказівкою державних органів, у тому числі для обґрунтування екологічної санації підприємств;
- для врахування екологічного фактору під час процедури приватизації державних і муніципальних підприємств;
- при виконанні процедури банкрутства економічних суб'єктів господарювання;
- при здійсненні обов'язкового екологічного страхування;
- при підготовці та обґрунтуванні інвестиційних проектів і програм, коли це передбачено умовами інвестування та ін.

Рис. 5.2. Підстави для проведення обов'язкового екологічного аудиту

Добровільний екологічний аудит проводиться тільки по ініціативі організації (об'єкта), після прийняття рішення керівників економічного суб'єкта і керується внутрішньою мотивацією. Мотивами можуть бути: бажання суб'єкта одержати інвестиційні виплати на розвиток і розширення виробничої діяльності; придбання та впровадження нової технології; оптимізація витрат на природоохоронну та виробничу діяльність; створення або удосконалення ефективної системи внутрішнього екологічного менеджменту та ін.

В залежності від того з якою метою проводиться екологічний аудит, розрізняють *аудит внутрішній* і *аудит зовнішній* [8].

Найважливішим інструментом, який забезпечує ефективне управління навколишнім середовищем в організації, є *внутрішній екологічний аудит* (якщо при його проведенні дотримуються принципів незалежності та об'єктивності результатів аудиту). Отже, добровільний (внутрішній)

екологічний аудит фактично являється самоконтролем підприємства. Він проводиться самостійно суб'єктом природокористування (підприємством, організацією) і відображає внутрішні цілі та інтереси.

До *зовнішнього аудиту* належать такий, який ініціюється та проводиться сторонніми організаціями, що зацікавлені у діяльності підприємства (наприклад, споживачами продукції або їхніми представниками; банками-інвесторами; суб'єктами приватизації майна тощо). Зовнішній аудит, передусім, має на меті встановлення відповідності (невідповідності) діяльності підприємства, організації, фірми та ін. вимогам природоохоронного законодавства (наприклад, вимогам стандартів ISO 9001 та ISO 14001).

5.3 Завдання, принципи та критерії екологічного аудиту

Головними завданнями що виконує екологічний аудит є:

- збір правдивої інформації про екологічні аспекти діяльності об'єкта на який націлений екологічний аудит та формування на основі зібраних даних висновку екологічного аудиту;
- перевірка щодо дотримання об'єктами екологічного аудиту вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища та інших критерій екологічного аудиту;
- оцінка впливу господарської діяльності об'єкта екологічного аудиту на навколишнє природне середовище;
- оцінка ефективності, повноти і обґрунтованості заходів, що здійснюються для охорони навколишнього природного середовища об'єктом екологічного аудиту (рисунок 5.3).

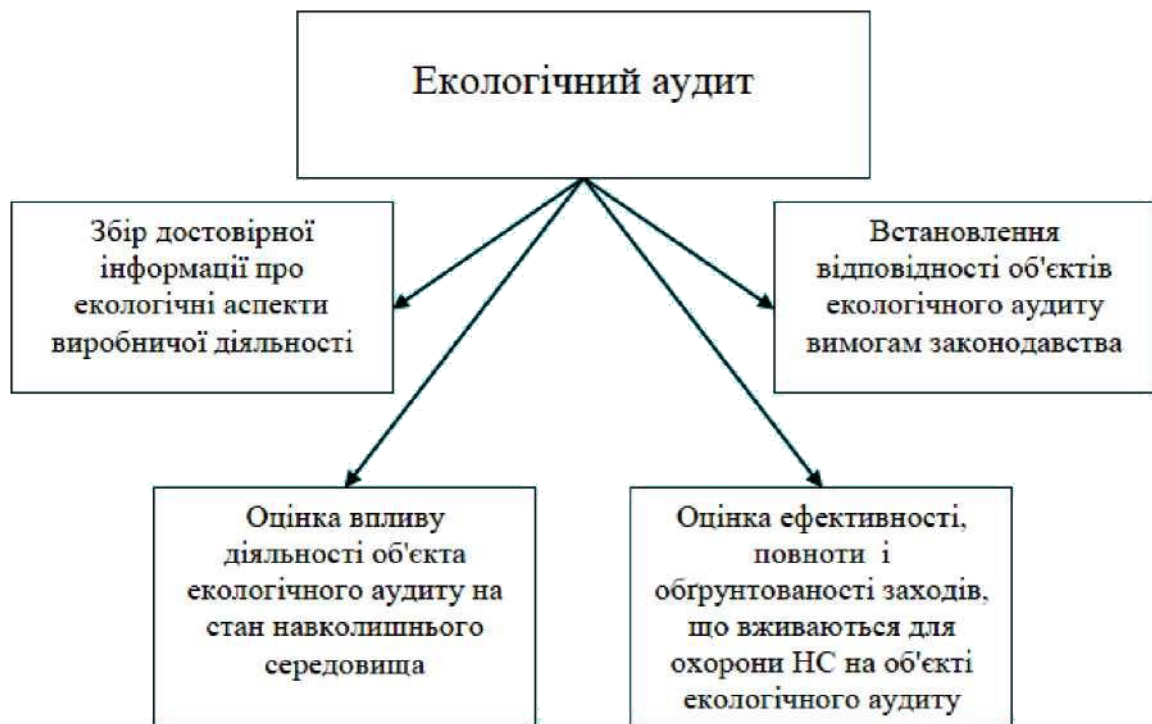

Рис. 5.3 Основні завдання екологічного аудиту

Конкретизація завдань екологічного аудиту в кожному окремому випадку відбувається окремо та узгоджується із замовником, оперуючись його потребами. Але ці завдання мають не суперечити Закону «Про екологічний аудит» та іншим актам законодавства України, а також характеру діяльності об'єкта екологічного аудиту.

Правильне проведення різних видів екологічного аудиту гарантує виконання принципів екологічного аудиту особами та організаціями, які його проводять.

Принципи екологічного аудиту поділяють на дві групи: професійної етики і методологічні. Принципи професійної етики є обов'язковими для дотримання при проведенні екоаудиту, а методологічні можуть мати рекомендований характер і визначаються нормативами, обумовлюються в договорі (плані робіт) з екоаудиту [3].

Основними принципами професійної етики при проведенні екологічного

аудиту є такі:

- незалежність (не має матеріальної зацікавленості екоаудитора в результатах діяльності суб'єкта, що підлягає перевірці);
- об'єктивність;
- компетентність щодо питань охорони навколишнього середовища та специфіки об'єкта на якому проводиться перевірка, що підтверджується ліцензією на право займатися екоаудитом;
- конфіденційність (інформації про об'єкт екоаудиту має бути закрита);
- достовірність;
- персональна відповідальність за ухвалені рішення .

До складу методологічних принципів входять:

- планування екоаудиту та вибір методики;
- наукова обґрунтованість (дослідження стану об'єкта аудиту з урахуванням сучасних методик, наукових розробок, стандартів);
- формулювання критеріїв достовірності;
- використання системного підходу до процедур екоаудиту;
- комплексний аналіз інформації;
- дотримання правил оформлення документації, звіту;
- інформаційне забезпечення замовника відносно якості і роботи екоаудиторів.

Всебічне дотримання принципів екоаудиту є основною необхідністю при його проведенні.

Критерії екологічного аудиту - вимоги нормативно-правових актів щодо охорони навколишнього природного середовища, методики, настанови, організаційні вимоги, керуючись якими, екологічний аудитор оцінює докази екологічного аудиту, проводить їх аналіз та готує висновок щодо об'єкта екологічного аудиту.

До критеріїв екологічного аудиту можуть належати також інші вимоги, визначені законодавством.

Критерії екологічного аудиту прописуються у договорі на проведення екологічного аудиту.

5.4 Міжнародні аспекти екологічного аудиту

Екологічний аудит з'явився на початку 70-х років XX ст., коли компанії західної Європи і Північної Америки розпочали притягувати до юридичної відповідальності за шкоду, завдану довколишньому природному середовищу. Збитки пов'язані з судовими відшкодуваннями підштовхнули такі компанії робити оцінку діяльності щодо відповідності екологічному законодавству. За певними ознаками така оцінка на той час відповідала методології проведення фінансового аудиту, тому і дістала назву екологічний аудит.

Зараз екологічний аудит є всесвітньо визнаним механізмом підвищення не тільки екологічної, але й економічної ефективності виробництва, який має свою міжнародну і внутрішню нормативно-правову базу. В Україні це державні стандарти серії ДСТУ ISO 14000, що відповідають міжнародним стандартам серії ISO 14000.

За визначенням Ради Європейського Союзу екологічний аудит - це засіб управління, який надає систематичну, періодичну, об'єктивну й задокументовану оцінку системи управління та процесів, спрямованих на охорону навколишнього середовища, щоб:

- підвищити ефективність і полегшити контроль за діяльністю компанії, що впливає на навколишнє середовище;
- оцінювати узгодженість діяльності компаній з екологічною політикою [24].

Міжнародна торгова палата характеризує екологічний аудит як інструмент управління, що охоплює систематичну, періодичну,

задокументовану та об'єктивну оцінку відповідності організаційної системи екологічного управління і технологічних процесів екологічним цілям, що передбачає підвищення контролю за практичною діяльністю в галузі охорони навколишнього середовища, а також оцінку відповідності виробництва екологічній політиці компанії, зокрема нормативним вимогам.

Екологічному аудиту притаманні такі особливості як об'єктивність, незалежність, системність, конфіденційність, компетентність, відповідність цілям, які виділяються замовником на стадії укладання договору на проведення екоаудиту. Ці особливості стандартизуються як на міжнародному (ISO 14000), так і на державному (ДСТУ ISO 14000-97) рівнях.

Еколого-аудиторська діяльність здійснюється на рівні:

- державних установ;
- певної галузі - оцінка відповідності загальній екологічній політиці галузі;
- корпорації (корпоративний аудит);
- території (регіону, місцевості);
- підприємства.

Нещодавно у великих компаніях стало поширеним створення власних програм для проведення екологічних аудитів і спеціальних аудиторських підрозділів, які прямо підпорядковані керівництву компанії.

У контексті виконання принципів сталого розвитку, які були оголошені на Всесвітніх самітах у Ріо-де-Жанейро та Йоганнесбурзі, і зокрема при впровадженні принципу "забруднювач платить", екологічний аудит стає особливо важливим для корпорацій та підприємств як засіб захисту корпоративних інтересів та водночас як інструмент гармонізації відносин з суспільством та державою.

В країнах ЄС, а також у США та Японії в останній період простежується суттєва залежність між конкурентоспроможністю компаній, їхньої екологічної політики та ефективності системи екоменеджменту й екоаудиту

(EMAS).

Міжнародне співробітництво в галузі екологічного аудиту здійснюється відповідно до законів та міжнародних договорів України.

Застосовуються виключно правила міжнародного договору в тому випадку коли міжнародним договором, який був визнаним обов'язковим до виконання Верховною Радою України, визначено інші вимоги, ніж ті, що передбачено законодавством України.

Для сприяння розвитку міжнародного співробітництва в галузі екологічного аудиту можуть бути створені спільні програми та проекти з організації еколого-аудиторської діяльності та проведення міжнародного екологічного аудиту.

Міжнародним договором України може бути встановлено взаємне визнання результатів сертифікації екологічних аудиторів, а також висновків екологічного аудиту, проведених в Україні та іноземних державах.

Контрольні питання

- 1 Дайте визначення екологічного аудиту.
- 2 Головна мета проведення екологічного аудиту.
- 3 Які є відмінності між екологічною експертизою, інспекцією та аудитом?
- 4 Охарактеризуйте об'єкти екологічного аудиту.
- 5 Хто може бути суб'єктами екологічного аудиту?
- 6 Хто може бути замовниками екологічного аудиту?
- 7 Вимоги до виконавця екологічного аудиту.
- 8 Обов'язковий екологічний аудит, його характеристика.
- 9 Добровільний екологічний аудит, його характеристика.
- 10 Розкрийте сутність внутрішнього екологічного аудиту.
- 11 Розкрийте сутність зовнішнього екологічного аудиту.
- 12 Типи екологічного аудиту.

- 13 Основні завдання екологічного аудиту.
- 14 На які групи поділяють принципи екологічного аудиту?
- 15 Принципи професійної етики при проведенні екологічного аудиту.
- 16 Методологічні принципи при проведенні екологічного аудиту.
- 17 Розкрийте сутність поняття «критерії екологічного аудиту».
- 18 Коли і де з'явився екологічний аудит?
- 19 Рівні на яких може здійснюватись еколого-аудиторська діяльність.
- 20 У чому полягають цілі та принципи екологічної політики?

ЛЕКЦІЯ 6. ОЦІНКА ВПЛИВУ ЛЮДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЗА ДОПОМОГОЮ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

План

- 6.1 Екологічна експертиза як елемент процедури оцінки впливу на навколишнє середовище.
- 6.2 Форми екологічної експертизи.
- 6.3 Види екологічної експертизи.
- 6.4 Стадії проведення екологічної експертизи.

6.1 Екологічна експертиза як складова процедури оцінки впливу на навколишнє середовище

Екологічна експертиза це самостійна процедура екологічно-експертної діяльності з оцінки запланованих проєктів та прийняття компетентного і юридично-значущого документу (висновку екологічної експертизи), відносно наступної реалізації досліджуваного об'єкта.

Екологічна експертиза - діяльність спеціально створених державних формувань структури Мінзахисту довкілля України (Управління експертизи) і регіональних Державних управлінь екології та природних ресурсів (відділи експертизи), що ґрунтується на аналізі та оцінці проєктних та інших видів матеріалів чи об'єктів, реалізація яких на практиці може негативно впливати або вже впливає на стан навколишнього природного середовища [22].

Екологічна експертиза може виступати як стадія ОВНС (оцінка впливу на навколишнє середовище), яка відбувається на етапі первинної оцінки, при проєктуванні, а також оцінці «Заяви про екологічні наслідки» та інших проєктних матеріалів.

Щодо екологічної експертизи що розглядається як складова або елемент

процедури ОВНС, то тут, наприклад, процедура ОВНС здійснюється здебільшого щодо проєктування та планування потенційно небезпечних екологічних рішень, тобто діяльності, яка характеризується загрозою для НПС і здоров'я людей. У даному контексті, принципи ОВНС та екологічної експертизи співпадають. Проте області застосування екологічної експертизи є значно ширшими та різноманітнішими, оскільки вона може виконуватися відносно законопроектів, нормативно-правових та нормативно-технічних документів, конкретних екологічних випадків та окремих регіонів. Сфера екологічної експертизи може поширюватись на широкий спектр ситуацій, наприклад підставою її проведення є вирішення майнових питань, що призвели до екологічної шкоди. Вона також часто використовується в розслідуванні екологічних злочинів, кримінальній, судовій та адміністративній практиці. Отже, ОВНС і екологічна експертиза можуть виявлятися відмінними в теоретичному плані та у практичному використанні, але вони тісно пов'язані у процесі оцінки проєктів господарської діяльності.

Основною метою екологічної експертизи є оцінка поданих матеріалів для виявлення і запобігання негативним наслідкам для довкілля ще на стадії проєкту (наприклад, планування зведення автозаправної станції, переобладнання або розширення виробничих потужностей цехів, виробничих технологій тощо).

Екологічна експертиза реалізує такі завдання:

- організація і проведення процедури комплексного розгляду матеріалів;
- встановлення відповідності об'єктів екологічної експертизи вимогам законодавчо-нормативних документів, у т. ч. галузевих, санітарних і будівельних норм, правил тощо;
- оцінювання впливу майбутньої (запланованої) діяльності на стан довкілля на основі системно-екологічного аналізу;
- встановлення ступеня екологічного ризику і безпеки запланованої чи

здійснюваної діяльності;

- комплексна оцінка повноти, обґрунтованості і достатності заходів щодо охорони довкілля;

- підготовка об'єктивних висновків екологічної експертизи [20].

Екологічна експертиза базується на дотриманні законів розвитку суспільства та природи, політично-правових, соціально-економічних, організаційних принципів та аспектів, повсякчасному їх дотриманні в процесі аналізу і перевірки.

Державна екологічна експертиза проводиться у разі:

- наявної або потенційно можливої загрози об'єктів екологічної експертизи для навколишнього середовища;

- ухвалення відповідного рішення Кабінетом Міністрів України, місцевими Радами народних депутатів;

- якщо вона обумовлена загальнодержавними екологічними інтересами.

Державна екологічна експертиза може здійснюватися підрозділами Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України через дві організаційні форми: у складі комплексної державної експертизи та у самостійному порядку (відокремлено).

Проведення експертизи *у межах комплексної державної експертизи* здійснюється із дотриманням вимог «Порядку затвердження проєктів будівництва і проведення їх експертизи». Державну екологічну експертизу поза межами комплексної державної експертизи *у відокремленому порядку* проводять органи Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України у випадках, коли об'єктами є проєкти будівництва та реконструкції підприємств і організацій, матеріали ОВНС, техніко-економічні обґрунтування проєктів тощо.

Під час проведення державної екологічної експертизи *у відокремленому порядку*:

1) підрозділ що здійснює екологічну експертизу при Міністерстві захисту довкілля та природних ресурсів України в обов'язковому порядку організовує і виконує державну екологічну експертизу документації стосовно об'єктів, які мають загальнодержавне і міжрегіональне значення, а також вибірково будь-яку іншу документацію (в т. ч. і за поданням зацікавлених у її оцінці сторін);

2) підрозділи що забезпечують проведення екологічної експертизи регіональних та морських інспекційних органів Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України організовують і здійснюють державну екологічну експертизу документації щодо об'єктів, які мають локальне значення, а також підпорядкованих морським інспекційним органам.

Екологічну експертизу видів діяльності та об'єктів, які представляють підвищену екобезпеку, проводять після оголошення замовником в ЗМІ «Заяви про екологічні наслідки» та подання еколого-експертним органам комплекту необхідних документів для обґрунтування впливу на природне середовище.

Екологічна експертиза відбувається з урахуванням прав громадян держави на придатне довкілля, на забезпечення екологічних, економічних, соціальних функцій держави.

Отже, екологічна експертиза повинна базуватися на збалансованих принципах у проєктах і програмах, що враховують екологічні, економічні, соціальні, медико-демографічні інтереси суспільства; незалежних процедурах експертизи; використанні наукових знань для аналізу та формування висновків; виборі найбільш вигідних варіантів з обґрунтуванням прийнятих рішень; забезпеченні безпеки життєдіяльності та якості навколишнього природного середовища; державному регулюванні процедур та законності ухвалених рішень і т.д.

6.2 Форми екологічної експертизи

Форми екологічної експертизи визначаються Законом України «Про оцінку впливу на довкілля» і поділяються на: державну, наукову, громадську, формалізовану, ініціативну, міжнародну.

Державна екологічна експертиза організовується і проводиться еколого-експертними підрозділами, свідомо створеними формуваннями (тимчасовими комісіями) Мінзахисту довкілля України або його органами на місцях із допустимим залученням органів державної виконавчої влади, фахівців та науковців. Необхідно проводити державну екологічну експертизу для видів діяльності, що представляють підвищену екологічну небезпеку, такі як теплові та атомні електростанції, промисловість та обробка мінеральної сировини, утилізація відходів, будівництво доріг, залізниць, тваринницьких комплексів, видобуток корисних копалин і т. д.

Державна екологічна експертиза поділяється на міжвідомчу та відомчу. Відомча екологічна експертиза - це робота експертних підрозділів, державних комітетів, міністерств (одного відомства). Міжвідомча екологічна експертиза проводиться спеціальними комісіями, створеними з різноманітних фахівців (різних міністерств).

Наукова експертиза проводиться відносно створення нових матеріалів, речовин, проєктів законодавчо-нормативних документів.

Громадська екологічна експертиза проводиться з приватної ініціативи публічних організацій на добровільних засадах та із залученням фахівців, науковців, представників засобів масової інформації.

Формалізована екологічна експертиза здійснюється громадськими організаціями з охорони природи, наприклад добровільними природоохоронними структурами та об'єднаннями.

Ініціативна екологічна експертиза проводиться об'єднаннями громадян (експертами) разом з державними організаціями з екологічної експертизи. Інформацію, що підтверджує законність громадської екологічної експертизи,

наведено в Законі України «Про оцінку впливу на довкілля», де, зокрема, йде мова про те, що така експертиза може проводитись у будь-якій сфері діяльності, яка вимагає екологічного обґрунтування. За ініціативою громадських організацій громадська експертиза здійснюється одночасно з державною у формі тимчасових або постійних комісій.

Міжнародна екологічна експертиза проводиться тоді, коли реалізація програм або проектів торкається інтересів двох та більше країн. Через ці обставини до оцінки та узгодження інтересів зацікавлених сторін залучаються урядовці, фахівці Мінзахисту довкілля України тощо.

6.3 Види екологічної експертизи

Екологічна експертиза поділяється на види за такими критеріями:

- за підставами проведення (первинна і вторинна);
- за терміном проведення (постійна і тимчасова);
- за територіальними ознаками (регіональна, локальна, місцева, загальнодержавна);
- за порядком проведення (основна, попередня);
- за об'єктним складом (нормативних документів, проєктних матеріалів, речовин та ін.) [20].

У всіх проєктах будівництва і в місцях розміщення народногосподарських об'єктів, які можуть вплинути на природне середовище та здоров'я людини, обов'язково проводиться *первинна екологічна експертиза*.

Первинній екологічній експертизі підлягають всі проєкти будівництва, розміщення народногосподарських об'єктів, що можуть призвести до негативних змін в природному середовищі та впливають на здоров'я людини.

Вторинна екологічна експертиза проводиться по причинах: повернення матеріалів на доробку; якщо є необхідність доопрацювати проєкти з питань охорони довкілля; невчасного подання матеріалів на експертизу;

недодержання вимог організації, яка затверджувала такі проєкти.

Постійну екологічну експертизу здійснюють державні органи, які мають спеціалізовану структуру для проведення екологічної експертизи згідно з встановленими потребами.

Тимчасова екологічна експертиза призначена для оцінки невеликих господарських об'єктів, які можуть мати негативний вплив на навколишнє середовище та здоров'я людини, значно порушувати санітарні та інші вимоги щодо природоохоронного законодавства.

Проведення екологічної експертизи *за територіальними ознаками* зумовлюється потребою у дослідженні (з'ясуванні) ситуацій, що склалися на конкретній місцевості, регіоні або у державі після шкідливих для екології подій чи екологічних катастроф. Ціллю таких експертизи можуть бути проведені з метою запобігання реалізації проєктів або інвестиційних програм, які можуть загрожувати якості навколишнього середовища після їх втілення.

Основна екологічна експертиза проводиться відповідно до вимог Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» після надання повного комплексу потрібної документації (відповідно до правил та інструкцій Мінзахисту довкілля України).

Попередня екологічна експертиза здійснюється за спеціальною потребою для з'ясування принципово важливих положень і питань, щоб уникнути їх при проведенні основної екологічної експертизи.

Екологічна експертиза щодо законодавчо-нормативних документів та інших об'єктів це перевірка та узгодження формулювань, що містяться в законах або нормативних документах, необхідний для вирішення неузгодженостей у трактуванні певних питань через прийняття документів у різні періоди часу.

6.4 Стадії проведення екологічної експертизи

Процедура проведення екологічної експертизи складається з підготовчої, основної та заключної стадій.

Підготовча стадія. Напередодні почату підготовчого етапу, формуються еколого-експертні групи і комісії, які перевіряють:

- сформованість та змістовна відповідність матеріалів, що передаються на експертизу;
- наявність супроводжувальних матеріалів які передбачені законодавством як обов'язкові (додатки, інші дозвільні документи що засвідчують погодження з органами місцевого самоврядування, пожежної безпеки, санепідемстанції та ін.);
- правові підстави розробки документації, матеріалів, вибору земельних ділянок тощо (на даному етапі користуються матеріалами екологічного аудиту).

Під час представлення експертам паспортних даних проєктів або матеріалів особлива увага звертається на чіткість названих об'єктів, етапи проєктування, точність даних щодо реквізитів, дати розробки, підписів тощо. Якщо не має виконання вимог нормативних актів, матеріали повертаються на доопрацювання. У Законі «Про оцінку впливу на довкілля» націлено на спеціальні вимоги до документації, що віддається на експертизу, зокрема вона повинна містити:

- експертна оцінка впливу діяльності на навколишнє середовище, використання та відтворення природних ресурсів, а також на здоров'я населення, представлені у формі окремого розділу (розділ у книзі) та "Заявки щодо екологічних наслідків";
- обґрунтування запровадження сучасних вдосконалених ресурсозберігаючих технологій та обладнань;

- інформацію про раціональне користування всіма видами енергоносіїв, сировини, води, забезпечення комплексної переробки та утилізації відходів;
- матеріали, що обґрунтують досконалість майбутніх заходів з охорони атмосферного повітря від забруднення;
- дані що відображають програму охорони, збереження та відтворення об'єктів рослинного і тваринного світу, природно-заповідного фонду;
- інформацію про забезпечення комплексної переробки та утилізації відходів.

Основна (аналітична) стадія охоплює такі етапи: аналітична обробка всіх матеріалів, у т. ч. спеціальних, технологічних та розділу ОВНС; фактичні обстеження на об'єкті; порівняльний аналіз екологічного обґрунтування з новітніми аналогами у галузі; оцінка ступеня екологічної небезпеки запланованої діяльності; встановлення достатності і ефективності обґрунтування прийнятих рішень.

Початковий етап аналізу матеріалу полягає у його дослідженні, особливу увагу треба звернути на екологічну складову розділу об'єкта експертизи. Встановлюють чи відповідають прийняті рішення провідним напрямом розвитку міста, регіону, галузі, перевіряють чи правильно визначено характер забруднення довкілля (у кількісних показниках).

Натуральне обстеження території розташування об'єкта аналізу допомагає оцінити екологічну ситуацію безпосередньо на місці розташування, врахувати специфічні умови, особливості, встановити обґрунтованість розміщення об'єкта.

Порівняльний аналіз включає пряме порівняння матеріалів, які надані для експертизи, та показників, наведених в документації на відповідність вимогам законодавчо-нормативних документів.

Оцінка рівня безпеки полягає в визначенні відповідності та ефективності екологічного обґрунтування здійснення всіх видів робіт для запобігання аваріям або виходу з ладу робочого обладнання, порушення

технологічних циклів.

Гарантування вірогідності обчислень, використання перевірених методик і правильного розміру конструктивних елементів та устаткування - важливі аспекти, які забезпечують адекватність та ефективність обґрунтування прийнятих рішень.

На заключній (оціночній) стадії експертизи оцінюють відповідність споруд, технологічних ліній екологічним нормативним актам, а також відповідність досліджуваної документації та матеріалів стандартам ДСТУ, ГОСТ, БНіП тощо; вивчають отриману інформацію та рішення.

За результатами аналізу, поглибленої перевірки та оцінки рішень формують висновки і рекомендації, що детально викладаються в заключенні. Висновки експертизи, якщо виникає необхідність, відправляють зацікавленим сторонам.

Контрольні питання

- 1 Дайте визначення «екологічної експертизи».
- 2 Яка головна мета проведення екологічної експертизи?
- 3 Завдання які виконує екологічна експертиза.
- 4 Назвіть випадки при яких проводиться державна екологічна експертиза.
- 5 У яких формах може проводитись державна екологічна експертиза?
- 6 Принципи на яких ґрунтується екологічна експертиза.
- 7 Назвіть основні форми екологічної експертизи. Дайте їм характеристику.
- 8 Критерії за якими відбувається поділ екологічної експертизи на види.
- 9 Охарактеризуйте види екологічної експертизи.
- 10 Стадій з яких складається процедура екологічної експертизи.
- 11 Етапи з яких складається основна (аналітична) стадія екологічної експертизи.

ЛЕКЦІЯ 7. СТАНДАРТИЗАЦІЯ ЯК ОДИН З ІНСТРУМЕНТІВ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

План

7.1 Стандартизація як нормативно-методичне підґрунтя екологічного менеджменту.

7.2 Систематизація інтегрованих систем менеджменту.

7.1 Стандартизація як нормативно-методичне підґрунтя екологічного менеджменту

Стандартизація в галузі екології є важливим інструментом для регулювання взаємовідносин щодо охорони навколишнього середовища та використання природних ресурсів, тобто контролю якості довкілля. Для захисту та збереження довкілля в світі здійснюється величезний обсяг робіт. За останні роки тільки в країнах ЄС прийнято понад 90 директив (постанов) які стосуються екології, охорони довкілля, якості повітря, води, промислових викидів, біотехнології, шуму тощо.

Екологічна стандартизація виступає складовою загальнонаціональної системи стандартизації та є інструментом екологічного менеджменту. Вона сприяє функціонуванню природоохоронної діяльності на всіх рівнях: від Мінзахисту природи України до підприємств і організацій.

Головною метою екологічної стандартизації в системі екологічного менеджменту є розвиток національної стандартизації в безперервному зв'язку з вимогами і тенденціями міжнародної.

Кожна діяльність людини безпосередньо або опосередковано впливає на навколишнє середовище, супроводжується використанням його ресурсів. З урахуванням цього, екологічна стандартизація та нормування в системі екологічного менеджменту мають на меті: встановлення обов'язкових норм і правил для охорони навколишнього природного середовища; покращення

управління народним господарством; забезпечення екологічної безпеки; однозначність вимірювань у сфері охорони навколишнього середовища; ефективність виробничих систем у відповідності до природоохоронних вимог; інформаційне забезпечення, у тому числі термінологія, вимоги, методи та їх узгодження з міжнародними стандартами; управління природоохоронною діяльністю; стимулювання або обмеження діяльності, наприклад, виробництво екологічно чистої продукції або модернізація забруднюючих виробництв.

Екологічні стандарти (англ. standard - норма, зразок, мірило) - документи, що регламентують використання правил, принципів, характеристик, методик, які стосуються природокористування та природоохоронної діяльності чи їх результатів, з метою регламентації стану об'єктів та процесів, що відбуваються у довкіллі, та забезпечення якісного природного середовища для всіх біологічних видів людської діяльності.

Під гармонізацією стандартів (чи інших нормативних документів) розуміють процес адаптації їх змісту до вимог інших стандартів з метою забезпечення можливості взаємного використання та сумісності продукції (послуг), результатів випробувань та інформації.

За рекомендаціями ISO/IEC розрізняють стандарти *ідентичні та уніфіковані*. **Ідентичні стандарти** - це гармонізовані стандарти, які однакові за змістом і формою. Часто ці стандарти є копіями чи перекладами інших, переважно міжнародних, стандартів і відрізняються тільки позначенням (наприклад, ДСТУ ISO 19011 та ін.). **Уніфіковані стандарти** є однаковими за змістом, але відрізняються своєю формою.

Екологічна стандартизація - комплекс дій, спрямованих на досягнення оптимального впорядкування через запровадження обов'язкових нормативів у всіх галузях, пов'язаних з охороною чи експлуатацією довкілля.

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» державні стандарти в галузі охорони довкілля, що

визначають термінологію, правила і режими використання і охорони природних ресурсів, методики контролю за станом об'єктів довкілля тощо є обов'язковими для виконання. Екологічні нормативи встановлюються і запроваджуються в дію Мінприроди України, галузевими міністерствами і відомствами.

Екологічні стандарти розробляються для досягнення оптимального ступеня впорядкування у галузі охорони довкілля та для забезпечення функціонування системи екологічного менеджменту за правилами державної системи стандартизації.

Правила розроблення, затвердження, перегляду екологічних стандартів ідентичні стосовно всіх видів національних чи галузевих стандартів і регламентуються Державною системою стандартизації, а на їх встановлення розроблені спеціальні нормативи (стандарти).

Екологічні стандарти дають змогу оцінювати стан об'єкта (якість води у водоймі); ступінь впливу на визначений об'єкт складових (наприклад, лісистості, ріллі, забудованих територій, водних об'єктів, лук, пасовищ, заплав, боліт тощо); процеси, що відбуваються загалом або в окремих складових довкілля («цвітіння води» влітку внаслідок розмноження мікроорганізмів та водоростей); результати виробничої чи іншої діяльності (якість всіх видів продукції, методики дослідження довкілля); системи управління (сертифіковані системи менеджменту якості, екологічного менеджменту, системи безпеки життєдіяльності та ін.).

Нормативи допустимого антропогенного навантаження встановлюються як для кожного об'єкта окремо, так і щодо довкілля загалом. Як нормативи для різних видів антропогенної діяльності використовуються гранично допустимі концентрації (ГДК), орієнтовно безпечні рівні впливу (ОБРВ), гранично допустимі скиди (ГДС) чи викиди (ГДВ).

Гранично допустима концентрація (ГДК) — це кількість шкідливої речовини в навколишньому середовищі, яка при постійному контакті або

впливі на людину за встановлений проміжок часу практично не діє на стан здоров'я та не спричинює негативних наслідків. Значення ГДК встановлюють експериментально, що потребує значних затрат фінансів і часу [16].

Орієнтовно безпечні рівні впливу (ОБРВ) встановлюють розрахунковим способом для багатьох речовин у разі відсутності чітко регламентованих значень ГДК у різних середовищах, особливо якщо велика кількість речовин потребує нормування вмісту, а розроблення ГДК вимагає тривалого часу та великих фінансових витрат [17].

Гранично допустимі викиди (ГДВ) в атмосферне повітря та *гранично допустимі скиди* (ГДС) у поверхневі водойми розраховуються за визначеними стандартними методиками і призначені для регулювання негативного впливу на атмосферне повітря та водні об'єкти відповідно.

Усі нормативи є правовою формою екологізації діяльності суспільства і обов'язкові для виконання.

Сучасний розвиток стандартизації здійснюється в тісному контакті з метрологією і сертифікацією. Зокрема, впровадження теоретичних і практичних аспектів екологічного менеджменту вимагає достовірної інформації, яку можна отримати лише за допомогою вимірювань параметрів стану довкілля в просторі і в часі. Надалі інформація вивчається, порівнюється, обробляється тощо, що властиво функціям екологічного менеджменту. На основі інформації і системно-екологічного підходу в екоменеджменті приймаються управлінські рішення, спрямовані на стабілізацію і поліпшення екологічної, соціальної, економічної складових життєдіяльності суспільства.

7.2 Класифікація інтегрованих систем менеджменту

Формування спільних економічних ринків, таких як ЄС, глобалізація та діяльність транснаціональних корпорацій, призводять до практично необмеженого руху товарів, послуг та робочої сили. Це сприяє насиченню

глобальних ринків продукцією, перевищенню попиту над пропозицією, підвищенню інформованості споживачів щодо якості товарів. Прогрес у високих технологіях та зростаюча конкуренція суттєво впливають на ринки. Ключовими критеріями конкурентоздатності товарів на ринку є якість, ціна, експлуатаційні витрати, зручність обслуговування, терміни постачання та довіра покупців. Отже, підприємствам і організаціям, які прагнуть зберегти свою позицію на ринку, потрібний ефективний менеджмент, здатний забезпечити конкурентні переваги у всіх аспектах бізнесу. Зростаючі вимоги конкурентної боротьби стимулюють до створення нових систем управління, таких як системи управління якістю (СУЯ), системи екологічного управління (СЕУ), системи промислової безпеки та охорони праці, а також системи соціального та етичного управління.

Найбільше удосконаленими є інтегровані системи менеджменту, що об'єднують системи менеджменту якості за ДСТУ ISO 9000 та системи екологічного менеджменту за ДСТУ ISO 14000. Поодинокі підприємства в Україні користуються трьома сертифікованими системами менеджменту (третьою системою здебільшого є OHSAS 18000 або HACCP).

Визначальною перевагою інтегрованих систем менеджменту, зокрема екологічного, є систематизування вимог щодо всіх аспектів діяльності організацій.

Інтегрована система менеджменту - частина загального менеджменту організації, яка відповідає вимогам двох чи більше міжнародних стандартів і працює як єдине ціле.

Необхідно розрізняти цю систему управління від загальної системи управління організацією, яка охоплює всі аспекти її діяльності, такі як фінансовий, інноваційний, управління персоналом, управління ризиками тощо.

Інтегровані системи менеджменту виникають на основі менеджменту якості (системи екологічного менеджменту), що виконує роль базової, до якої

поступово додаються системи екологічного менеджменту (системи менеджменту якості), або через формування моделі одночасного інтегрування, коли всі системи менеджменту (найчастіше дві) об'єднуються і впроваджуються єдиним комплексом.

При інтеграції використовують усталені процедури, які визначають способи дії, що спільні для двох або більше систем управління. Для поєднання систем управління якістю та екологічним управлінням використовуються такі методи: управління документацією та записами, розроблення виправних та запобіжних заходів, внутрішні аудити, аналіз результативності та ефективності системи, управління невідповідностями в системах та процесах.

Створення і запровадження інтегрованих систем менеджменту (ДСТУ ISO 9000, ДСТУ ISO 14000, OHSAS 18000), які відповідають вимогам міжнародних стандартів, є необхідною умовою стійкого розвитку підприємств, просування на міжнародні ринки, підвищення довіри з боку інвесторів та страхових компаній.

Зокрема, однією із складових інтегрованих систем менеджменту є стандарти, що забезпечують високу якість харчових продуктів (НАССР), які впроваджують разом з стандартами ISO 9000. Метою стандарту НАССР («Система аналізів небезпечних чинників і критичних точок контролю») є виявлення та усунення критичних точок, де можливі порушення технологічних циклів (життєвого циклу продукції) виробництва. До прикладу, в даний час особливу увагу привертає якість сільськогосподарської сировини для виробництва продуктів харчування через погіршення якості доквілля, використання пестицидів, засобів контролю шкідників сільськогосподарських культур, генетично модифікованих насіннь, стимуляторів росту тварин, які використовуються у сільському господарстві та інше.

Створення інтегрованих систем надає підприємствам та організаціям наступні переваги: скорочення виробничих відходів, шкідливих матеріалів; дотримання природоохоронних та інших видів законодавчо-нормативних

документів; розумне використання матеріалів, енергії; зменшення штрафних санкцій; збільшення довіри інвесторів, страхових компаній, підвищення іміджу організації.

Створення інтегрованої системи менеджменту логічно завершується сертифікацією, що є фактичним підтвердженням того що система відповідає вимогам міжнародних стандартів менеджменту.

Контрольні питання

- 1 Мета екологічної стандартизації.
- 2 Дайте визначення екологічних стандартів.
- 3 Охарактеризуйте уніфіковані та ідентичні стандарти.
- 4 Дайте визначення екологічної стандартизації.
- 5 Ким регламентуються правила розроблення, затвердження, перегляду екологічних стандартів?
- 6 Які нормативи використовуються для різних видів антропогенної діяльності?
- 7 Дайте визначення та охарактеризуйте інтегровану систему менеджменту.
- 8 Які переваги надає організаціям створення інтегрованих систем менеджменту?

ЛЕКЦІЯ 8. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЧНОЇ СЕРТИФІКАЦІЇ

План

- 8.1 Сутність, об'єкти, суб'єкти та мета екологічної сертифікації.
- 8.2 Завдання, принципи та функції екологічної сертифікації.
- 8.3 Системи сертифікації.

8.1 Сутність, об'єкти, суб'єкти та мета екологічної сертифікації

Важливим інструментом екологічного менеджменту є екологічна сертифікація.

Екологічна сертифікація (франц. *certificat*, від лат. *certus* - правильний і *facio* - роблю) - встановлення і документальне підтвердження уповноваженим органом цілковитої відповідності певного екологічного об'єкта або процесу визначеним параметрам щодо його якості.

Об'єктами екологічної сертифікації є організація і функціонування систем екологічної сертифікації, оцінка якості продукції, діяльність щодо утилізації відходів виробництва і споживання, системи екологічного менеджменту та якості, а також окремі території, лісові масиви, екологічно чиста продукція.

Суб'єктами екологічної сертифікації є органи та організації, яким держава делегувало право виконувати повноваження щодо перевірки відповідності сертифікованої продукції передбаченим вимогам (в Україні, наприклад, еколого-медичне, науково-виробниче підприємство «Екомедсервіс», УкрСЕПРО та ін.) [6].

Мета екологічної сертифікації полягає в створенні умов для успішної діяльності компаній на єдиному товарному ринку, сприянні участі в міжнародній торгівлі, економічній і науково-технічній співпраці, забезпеченні

споживачів високоякісною продукцією, контролі над безпекою продукції для довкілля, людини, майнових цінностей, підтвердженні декларованої якості продукції, сертифікації екологічного управління компанією та систем управління якістю і так далі.

Сертифікація за екологічними вимогами має на меті гарантувати виконання екологічно безпечних виробництв та будівель; забезпечити виконання вимог природоохоронного законодавства під час господарської діяльності; дотримуватися екологічних стандартів та запобігати забрудненню довкілля під час обробки, утилізації відходів та інших видів діяльності; запобігати ввезенню в країну шкідливої для довкілля продукції, відходів, технологій та послуг; сприяти співпраці та інтеграції з іншими країнами у різних сферах діяльності.

Стандартизація довкілля спрямована на оптимальне упорядкування положень, методів, значень гранично допустимих концентрацій речовин та інших аспектів стандартизації для загального та повторного використання. Сертифікація вважається перевіркою відповідності актуальним стандартам.

Процедури стандартизації і сертифікації взаємопов'язані, та застосовуються в екології та екологічному менеджменті для встановлення відповідності чинним нормам, правилам, стандартам, значенням і параметрам якості продукції, процедурам з розробки інтегрованих систем менеджменту тощо.

8.2 Завдання, принципи та функції екологічної сертифікації

Українська система сертифікації поступово вдосконалюється та ефективно допомагає адаптуватись вітчизняному виробнику до складної конкуренції XXI століття. Як слушно зазначають фахівці, екологічна сертифікація запроваджується для нормативно-технічного та правового регулювання екологічної безпеки. Вона встановлює стандарти екологічної

безпеки для виробництва, розподілу, обміну та споживання всіх видів продукції, процесів, робіт і послуг, охоплених сертифікацією. Сфери впровадження екологічної сертифікації наглядно подано на рисунку 8.1.

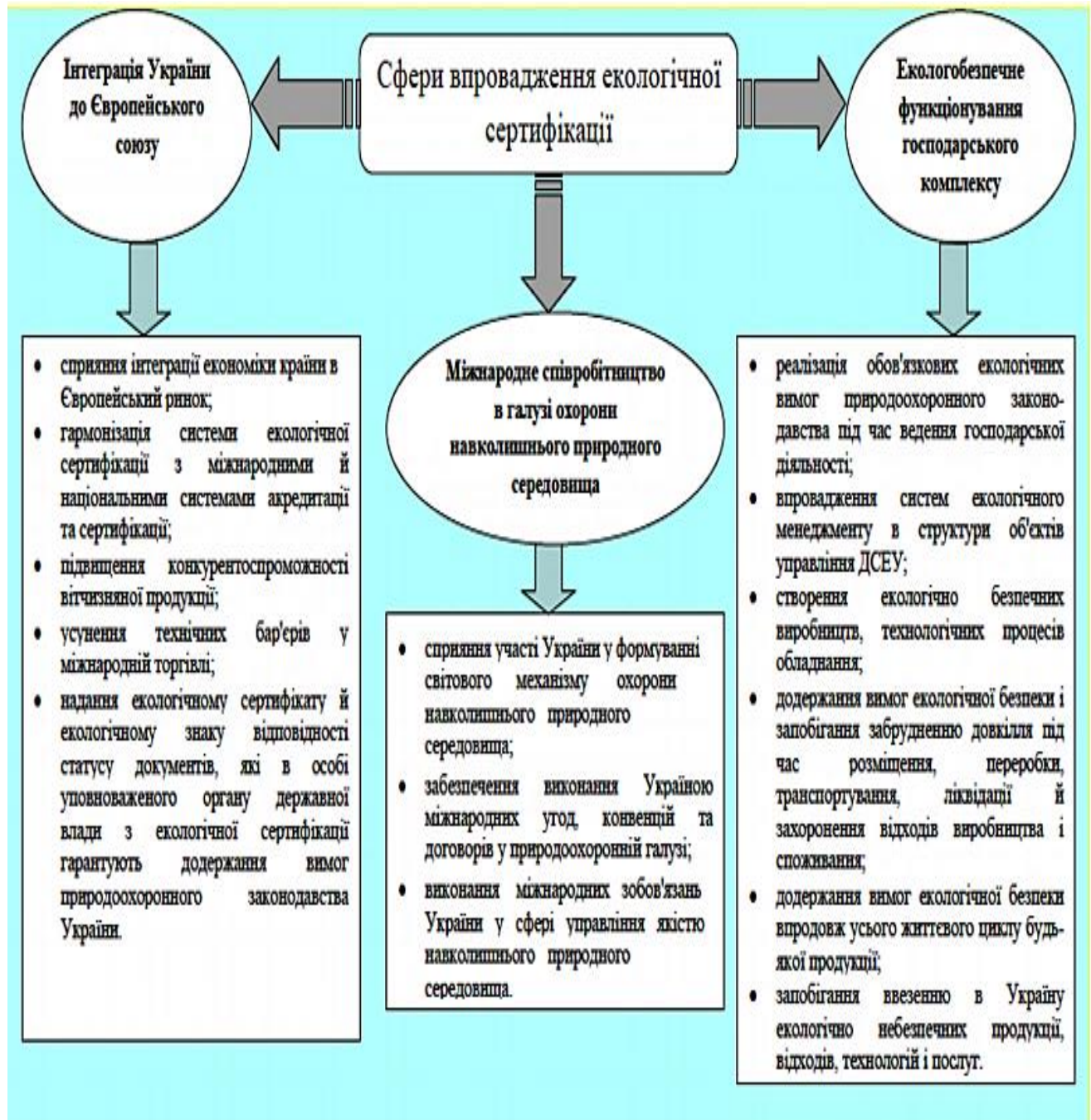

Рис. 8.1. Сфери впровадження екологічної сертифікації

До переліку основних завдань системи екологічної сертифікації можна віднести: захист споживачів від придбання товарів (робіт, послуг), небезпечних для життя, здоров'я і майна або тих, що справляють шкідливий вплив на навколишнє природне середовище в процесі їх використання чи утилізації; підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції, сприяння експорту, контроль за безпекою виробників і підприємств для навколишнього середовища тощо (рисунки 8.1-8.3).

Система сертифікації набуває особливого значення в умовах фінансової кризи. Використання системи екологічної сертифікації та ліцензування створюють підґрунтя для розвитку нових напрямків економічної діяльності в галузі природокористування, таких як екологічний маркетинг, екологічний менеджмент та екологічний аудит.

Безперечно, що сертифікація дає суспільству цінні економічні й соціальні переваги. Вони включають ефективний та економічний контроль аспектів санітарії і безпеки місцевих та імпортованих товарів, забезпечення якості державних закупівель, загальної економії завдяки одноразовому випробуванню продуктів і високій репутації національних продуктів на експортних ринках.

Значною мірою впровадження екологічної сертифікації це можливість не тільки поліпшити якість навколишнього середовища, а також надання можливості виробникам товарів підвищити конкурентоспроможність українських товарів на світовому ринку, та надання споживачам права вибору екологічно чистої продукції.

Отже, за останнім визначенням *екологічна сертифікація* - це регулятивний механізм системи екологічного управління, який підтверджує відповідність продукції, процесу, послуги, а також стану довкілля вимогам екологічних стандартів та надає значні соціально-економічні переваги в контексті забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на принципах домінування екологічних пріоритетів.

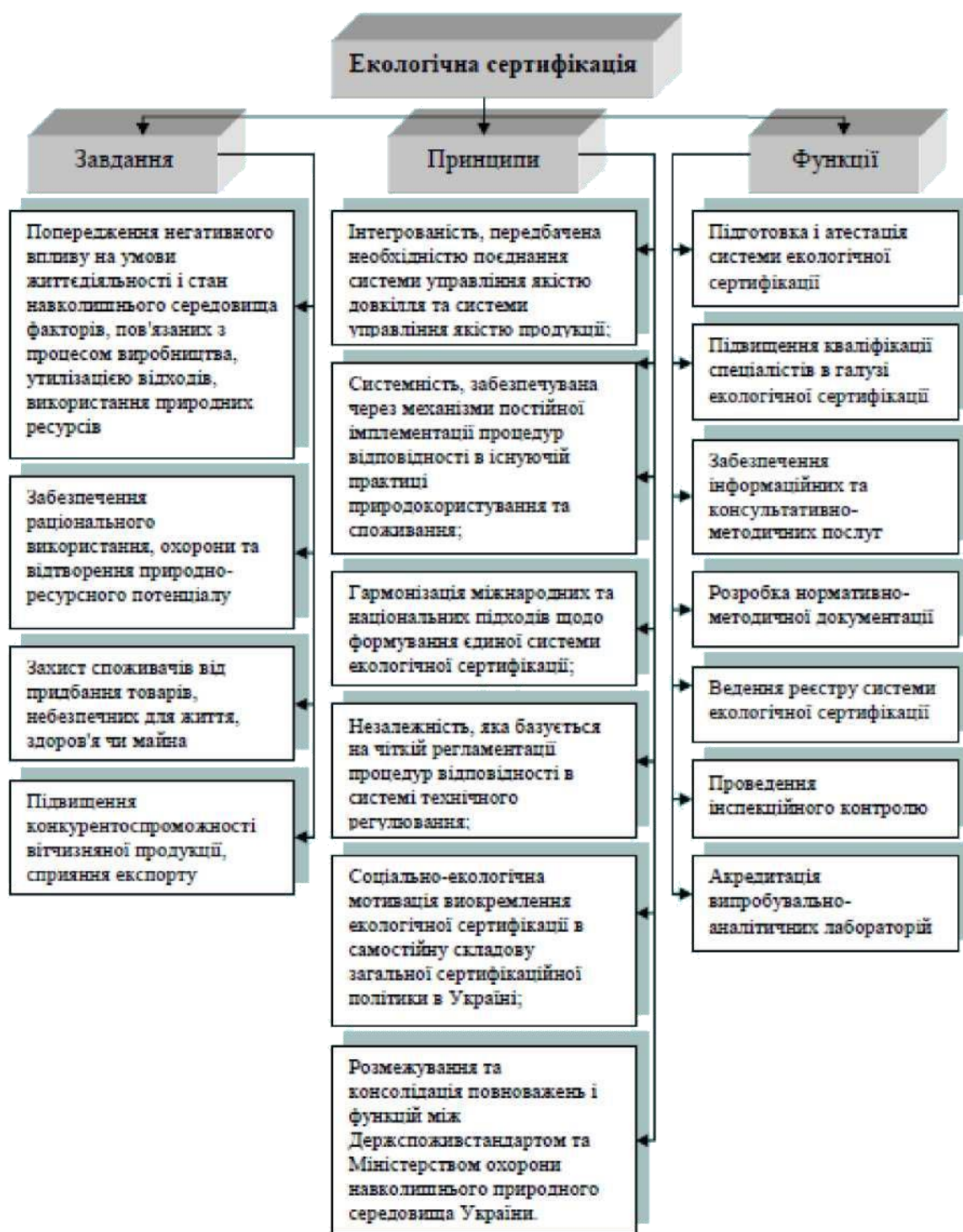

Рис. 8.2. Завдання, принципи та функції екологічної сертифікації

Передумовами впровадження екологічної сертифікації в Україні є:

- погіршення якості навколишнього природного середовища;
- існуючий законодавчо-нормативний базис, який визначає рівень розвитку національної системи екологічної сертифікації;

- вимоги міжнародних інститутів (зокрема СОТ) стосовно якості продукції та довкілля;
- ступінь загрози внаслідок недотримання вимог екологічної та продовольчої безпеки, поширення ГМО тощо;
- реалізація принципів чистого виробництва.

Об'єктами обов'язкової екологічної сертифікації є: екологічно небезпечна продукція, технології, виробництва; системи екологічного управління на виробництвах, пов'язаних із випуском екологічно небезпечної продукції; діяльність у сфері поводження з відходами.

8.3 Системи сертифікації

У процесі становлення сертифікації було розроблено кілька типів її систем. УкрСЕПРО передбачає *обов'язкову і добровільну* сертифікацію продукції та систем якості.

Обов'язкова сертифікація продукції (систем якості) проводиться на відповідність обов'язковим вимогам законодавчих актів та національних нормативних документів, міжнародних та національних стандартів інших держав, що чинні в Україні.

Добровільна сертифікація продукції проводиться на відповідність вимогам, що не віднесені до обов'язкових, при цьому сертифікація на відповідність усім обов'язковим вимогам, якщо вони встановлені для цієї продукції, проводиться обов'язково.

У більшості офіційних програм сертифікації використані системи *сертифікації третьою стороною*, які полягають у тому, що перевірка на відповідність здійснюється незалежною від виробника і споживача (третьою) стороною. Така сертифікація забезпечує неупереджене судження, яке підтверджує відповідність стандартам або технічним умовам. Фахівці вважають сертифікацію третьою стороною надійним інструментом, що допомагає їм виконувати свої функції у сферах охорони життя і здоров'я людей, захисту майна, навколишнього середовища тощо. До такої

сертифікації виробник чи постачальник продукції має вдаватися самостійно і усвідомлено. Вона потребує встановлення ділових відносин ще при проектуванні, виробництві і розподілі продукції.

Щоб погодитися на це, постачальник має бути впевненим, що прибутки від співучасті переважатимуть обмеження і вкладені кошти. Прибутки виробникам, що вдалися до системи сертифікації, може забезпечити подальше визнання продукції на ринку, надання споживачами переваг саме сертифікованому товару. Сертифікація впливає також на зростання ефективності у всіх галузях промисловості, якщо її практикують на національному і міжнародному рівнях.

Обов'язком органу сертифікації є нагляд за використанням його імені або знаку тільки на продукції, яка вироблена в умовах системи сертифікації, що гарантує високий рівень якості та відповідності стандартам.

Система сертифікації третьою стороною передбачає:

- залучення відповідного органу сертифікації;
- застосування придатного механізму контролю (договір);
- виконання технічних вимог (умов);
- застосування системи сертифікації та специфічних правил;
- перше оглядове відвідування підприємства;
- застосування придатних випробувань і програм нагляду;
- рішення щодо відповідності;
- розроблення додаткових програм повторного нагляду;
- впровадження сертифікатів або знаків відповідності;
- публікації повідомлень про результати сертифікації;
- апеляції [20].

Постачальник обирає тип системи сертифікації з огляду на цілі, які він перед собою ставить; як правило, це визнання продукції на ринку різними групами споживачів: покупцями, урядовими органами та ін. Кожна з цих груп, у свою чергу, керується власними потребами, які має задовольнити

сертифікована продукція.

У разі, коли всі одиниці продукції ідентичні за конструкцією, монтажем, а для їх виготовлення використані матеріали з однаковими характеристиками, використовують випробування типу, яке полягає у вибірковому випробуванні за визначеним методом, щоб підтвердити відповідність моделі, стандарту, технічним умовам. Цей метод є найкоротшою формою незалежної сертифікації продукції з точки зору виробника і органу сертифікації.

Якщо продукція сконструйована і виготовлена за індивідуальними проектами, то вона підпадає під програму, за якої кожна одиниця продукції обстежується і випробовується окремо.

Усі органи з сертифікації повинні мати обладнання і контрольні прилади, потрібні для проведення випробувань і перевірок, або мати доступ до таких засобів і гарантувати, що випробовування, перевірку і сертифікацію проводять кваліфіковані компетентні спеціалісти. Загальні вимоги, яким повинен відповідати орган із сертифікації, наведені в Настановах ISO/IEC 60. За їх дотриманням слідкують акредитаційні лабораторії.

Контрольні питання

- 1 Розкрийте сутність поняття екологічна сертифікація.
- 2 Об'єкти обов'язкової екологічної сертифікації.
- 3 Хто виступає суб'єктами екологічної сертифікації?
- 4 Мета екологічної сертифікації.
- 5 Основні сфери впровадження екологічної сертифікації.
- 8 Назвати принципи екологічної сертифікації.
- 9 Як класифікують міжнародні норми і правила в галузі екологічної сертифікації?
- 10 Розкрийте сутність механізму акредитації органів, які пропонують послуги із сертифікації.
- 11 Розкрийте сутність обов'язкової та добровільної сертифікації.
- 12 Охарактеризуйте системи сертифікації третьою стороною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бобровський А. Л. Екологічний менеджмент: підручник / А. Л. Бобровський. Суми: Університетська книга, 2018. 585 с
2. Мельник Л. Г. Екологічна економіка: підручник / Л. Г. Мельник. Суми. 2019. 346 с.
3. Галушкіна Т. П., Грановська Л. М., Кисельова Р. А. Екологічний менеджмент та аудит: навчальний посібник. Херсон: Олді-Плюс, 2020. 455 с.
4. Горун М. В., Пиріг Г. І., Файфура В. В., Федірко М. М. Екологія: навчальний посібник. Тернопіль, 2019. 156 с.
5. Дяченко Н. М. Тенденції розвитку екологічного менеджменту підприємств в Україні. Київ, 2008. 122 с.
6. Екологічне право у схемах та визначеннях : навч. посібник / кол. авт. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. К. Р. Резворович. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 188 с.
7. Екологічне право України. Загальна частина: підручник / М. В. Краснова, Ю. А. Краснова. К.: ВПЦ "Київський університет", 2021. 190 с.
8. Екологічний менеджмент і аудит / С. М. Літвак, С. С. Рижков, В. А. Скороходов та ін. Київ: Професіонал, 2007. 196 с.
9. Екологічний менеджмент і аудит рекреаційних територій (концептуальні засади та організаційний механізм): монографія / за ред. Т. П. Галушкіної. Одеса: Вид-во ТОВ «ІНВАЦ», 2006. 184 с.
10. Екологічний менеджмент: навч. посіб. / за ред. Кожушко Л. Ф., Скрипчук П. М. Екологічний менеджмент. Київ: Академія, 2007. 430 с.
11. Савченко О. Ф. Екологічна економіка : навчальний посібник / О. Ф. Савченко, О. І. Дацій. Полтава . 2021. 340 с.
12. Кузьменко О. Б. Основи екологічного менеджменту : [навчальний посібник] / О. Б. Кузьменко, В. І. Андрєєв – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 160 с.
13. Лук'янихін В. О. Екологічний менеджмент у системі управління збалансованим розвитком: монографія. Суми: ВТД «Університет. кн.», 2002. 314 с.
14. Офіс сталих рішень. Про міжнародні стандарти та системи екологічного менеджменту. URL:
<https://ukraine-oss.com/pro-mizhnarodni-standarty-ta-systemy-ekologichnogo-menedzhmentu/>
15. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2019. № 16, ст. 70.
16. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16.10.1992 р. № 2707-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 50, ст. 678.
17. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1991. №

41, ст. 546.

18. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 29, ст. 315.
19. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20.03.2018 р. № 2354-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2018. № 16, ст. 138.
20. Семенов В. Ф. Екологічний менеджмент: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 407 с.
21. Системи екологічного управління: сучасні тенденції та міжнародні стандарти. Посібник / С.В. Берзіна, І.І. Яреськовська та ін. К: Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. 134 с.
22. Хом'як О.А. «Екологічний менеджмент і аудит підприємств аграрного сектору»: навчальний посібник для студентів екологічного факультету за кредитно-трансферною накопичувальною системою організації освітнього процесу / О.А. Хом'як, Н.Є. Гриневич, Н.М. Присяжнюк, Ю.В. Куновський, О.Р. Михальський. Біла Церква, 2018. 88 с.
23. Шапоренко О. І. Екологічний менеджмент. Донецьк: Норд-Прес. 2004. 312 с.
24. Шевчук В. Я. Екологічний аудит: Навколишнє природне середовище. Екоменеджмент. Екостандарти. Підприємство. Стратегія. Екологічна безпека. Конкурентоспроможність. Екопідприємство: підручник для студ. екологічних спец. Київ: Вища школа, 2000. 344 с

Навчальне видання

Кулій-Дем'янюк Юлія Василівна

«ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ»

Конспект лекцій для здобувачів вищої освіти освітньо-професійної програми «Менеджмент» першого (бакалаврського) рівня зі спеціальності D3 (073) «Менеджмент» (денної і заочної (дистанційної) форми навчання)

Редактор: Кулій-Дем'янюк Ю.В.

Підписано до друку _____. 2025 р.

Формат 60х90/16 Ризографія. Авт. арк. 3,73.

Обл.-вид. арк. _____ Наклад _____ прим.Зам. _____.

Підготовлено до друку та видруковано

У Закладі вищої освіти «Подільський державний університет»

32316, Кам'янець-Подільський, вул. Шевченка, 12